

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

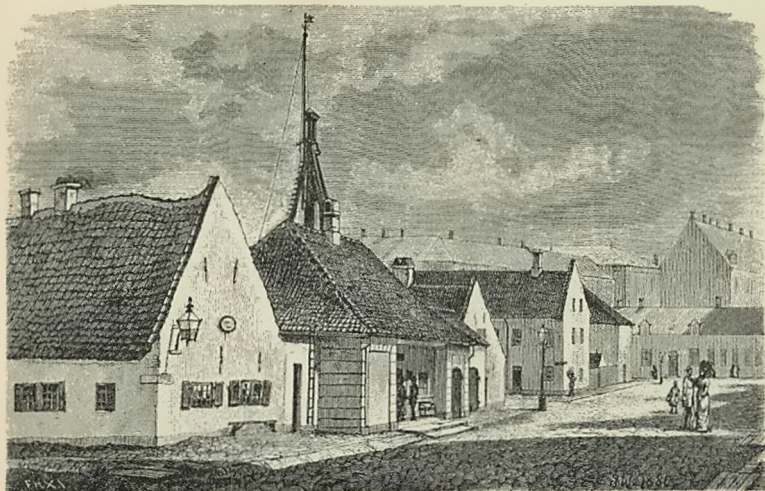
Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

NYBODER

I OPGANG OG NEDGANG

AF

MOGENS LEBECH

FORENINGEN »FREMTIDEN« KØBENHAVN 1962

NYBODER

I OPGANG OG NEDGANG

AF

MOGENS LEBECH

KØBENHAVN

FORENINGEN »FREMTIDEN«

1962

INDHOLD

Forgængerne	7
De nye bådsmændsboder	15
Boder og beboere	35
Det nyere Nyboder	51
Det reducerede Nyboder	75
Noter	87

Nyboders ensartede, gulkalkede rækkehuslænger går for den altovervejende parts vedkommende et par hundrede år tilbage i tiden. Men ideen til anlægget af denne rækkehusby, i virkeligheden en marinekaserne, blev undfanget af Christian IV, et godt århundrede tidligere. Billedet her er set fra Store Kongensgade, og gaden i forgrunden er Krokodillegade, der stiler direkte mod den nyere Nyboder skole. I baggrunden strækker sig Østre Anlæg, hvor tidligere lå Østervold, ligeledes anlagt af Christian IV.

FORGÆNGERNE

Nyboder – i sig selv med de lave gule rækkehuslænger en af Københavns mest karakteristiske bydele, Nybo’r, som det egentlig hedder på gammel københavnsk – er, som vel de fleste vil vide, grundlagt af den danske konge, der i det hele havde så stor betydning for sin hovedstads udvikling, at man har kaldt ham for Københavns anden grundlægger, nemlig kong Christian den Fjerde. Christian IV er ikke blot den konge, hvis storstilede byggevirkksomhed, der stadig ses så mange resultater af i København, såsom Rosenborg og Rundetårn, Børsen og Holmens kirke, men det var også ham, der gennemførte den første og længe den største udvidelse af Absalons by, dels ved anlægget af Christianshavn, jo på den anden side strømmen gennem Kalvebodssund, dels ved at skabe den nye bydel nord for den gamle by, der dengang afgrænsedes så nogenlunde af Gothersgadelinien, men nu kom til at strække sig ud til Kastellet mellem den nye Østervold og kystlinien fra Kastellet til Nyhavn. Ny-København kaldte man sidenhen dette kvarter, som dog ikke nåede at blive udbygget i Christian IVs tid. I hvilken det egentlig kun blev til alvor med opførelsen af de omkring 600 våninger i Nyboder.

Kong Christian den Fjerde har Nyboder skabt,
at Sømanden Hvile kan finde,
Paladser er sjunkne, dog Nybo’r har knejst,
de stande så fast som hans Minde.

Strengt taget er det nu mere Christian IVs slotte og pragtbygninger, der er bevaret til nutiden. Af hans Nybo’r er faktisk kun

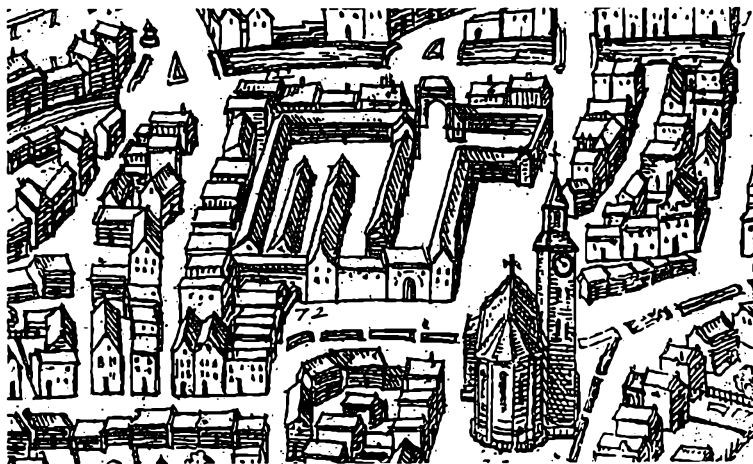
en enkelt længe tilbage, og nu den eneste enetages i hele komplekset. Nybo'r blev jo til sidst større end på Christian IVs tid, men da man for omkring hundrede år siden ville modernisere bydelen, stod de bygninger, som gik helt tilbage til hans tid, naturligt nok først for tur. Nogle af dem var dog allerede afløst af de toetages fra en senere tid end hans. Men selv om også hans efterfølgere på den danske trone har øget det særprægede anlæg, så kan ingen fratage ham æren for det første Nyboder. Ja, man har endda villet hævde, at anlægget som sådant – også hvad angår placeringen af de parallelle længer eller stokke med mellemliggende haver – helt var hans egen opfindelse.

Dette er nu nok næppe tilfældet.

I nyeste tid er der – af H. P. Rohde – peget på, at de Fugger-ske fattigboder i Augsburg har en lignende anlægsplan og muligvis kan have tjent som forbillede for Christian IV, der ganske vist næppe selv nogensinde har været i Augsburg, men nok kan have kendt hint anlæg fra datidens kendte billedværker, Braunius' eller Sebastian Münsters. Hvis ikke Mester Adrian, billedhuggeren, som arbejdede i kongens tjeneste, og som stammede fra Augsburg, har fortalt den danske majestæt om det.

Men Christian IVs bådsmandsboder var ikke en fattigstiftelse. Sådan set måtte de nærmest kaldes et kaserneanlæg, en marineby med tjenesteboliger for orlogsflådens mandskab, såvel som for det på datidens orlogsværft, Bremerholm, mest kaldt blot Holmen, hvoraf navnet Holmens faste stok.

Som dansken fra Arilds tid plaskede husvant til søs, var flåden på Christian IVs tid af største betydning for rigets forsvar og dermed naturligvis også flådens bemanning, „de folk, rigsadmiralen i dag eller i morgen skal fægte med, om behov gøres“. Flådens mandskab måtte der gøres noget ekstra for, så de ikke unddrog sig deres lange hårde tjeneste ved flugt eller desertation. I længden var det ikke tilfredsstillende, som det hidtil havde

Det er vist med urette, man har kaldt Christian IVs anlægsplan til Nyboder for hans egen opfindelse. Anlægget minder i det hele påfaldende om den Fuggerske fattigstiftelse i Augsburg, grundlagt i 1567. Billedet her er et udsnit af et stik hos Braunius. Die Fuggerei ses i midten.

været skik, at lægge søfolkene i borgeleje hos hovedstadens indvånere, en indkvartering hverken værter eller logerende var bejstrede for.

Men er Christian IVs Nybo'r ikke arkitekturmæssigt en nyskabelse, så kan kongen heller ikke tilkomme æren for at have bygget de første tjenesteboliger for flådens folk i Kongens København. Allerede næsten 100 år tidligere havde hans farfar, Christian III, ladet bygge sine tilsvarende „boder“ på et areal „hos Sankte Nicolaj kirkegård . . . at sætte tømmermænd udi og andre slotstjenere“. Og disse „kongens boder“ blev senere kraftigt suppleret af Christian IV i årene efter Kalmarkrigen, i regnskabsåret 1614–15 – det gik fra majdag til majdag – således med 225 bindinger eller fag. Det drejede sig om toetages rækkehuse i bindingsværk, og tømmerkonstruktionen fra et sådant kan nu bese i Bymuseet. 130 våninger var der i det hele, i Holmens

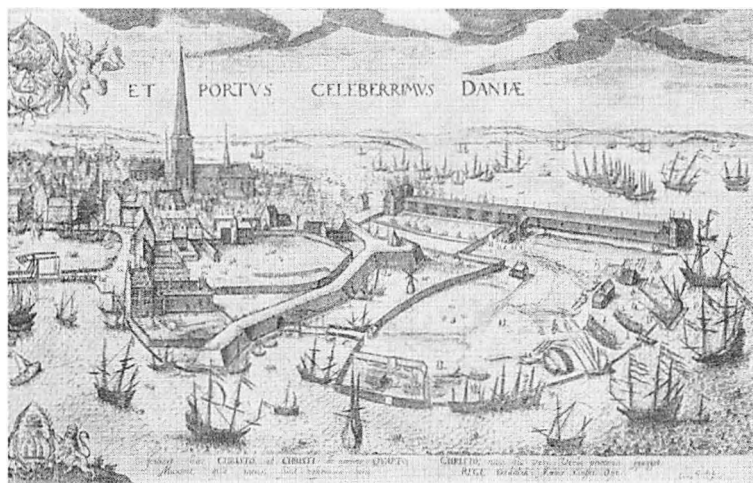
Kanal, Dybens- eller Delfingade, Laksegade, m.v., altså i hvad vi nu efter dette „godt fra havet“ kalder Mayonnaisekvarteret – eller Minefeltet ad libitum.

Christian IV har åbenbart ikke været alt for velbevandret i Københavns historie, eftersom han alene ville forbeholde sig æren for at have fundet på dette byggeri. Det var ikke den mindst skæbnesvangre af de beskyldninger, som blev rettet mod den nævenyttige professor ved Københavns Universitet, Christoffer Dybvad, at han var ophavsmand til ideen, at „han havde til hove angivet og en del effektueret, at kongens skibsfolk skulle ligge på Holmen i København“. Det regnedes for majestætsfornærmelse, som professoren måtte stå til ansvar for, skønt han ellers var gået ind for et arveligt kongedømme. Indførelsen af det ville jo blot koste nogle tønder adelsblod! Selv endte han sine dage i Blåtårn, kvalt af kulos.

De 130 våninger rakte ikke vidt. I længden kun til tjenesteboliger for „skippere, styrmænd, højbådsmand og andre Hans Majestæts skibsofficerer“. Skipperboderne kaldte man derfor efterhånden kvarteret.

I direkte fortsættelse af dette byggeri havde Christian IV da også til hensigt at skabe et mere storstilet foretagende af samme art, en hel bydel, ja en ny by, udelukkende med sådanne funktionærboliger for flådens mandskab. Anderledes kan man næppe forstå det første projekt til anlæg af – Christianshavn med tæt op mod 1000 små byggegrunde for lige så mange enfamiliehuse.

Men Christianshavn skulle tillige være en udvidelse af Københavns befæstning, lukke den voldring, hvormed kongen i de foregående år havde erstattet hovedstadens murede befæstning, som den strakte sig med byporte og tårne fra Vartov til Jarmers tårn og derfra langs nuværende Nørre Voldgade, indtil den søgte mod stranden, omtrent på linie med den siden anlagte Gothersgade og – forbi den ældre Østerport for enden af Østergade – nåede

Denne halvdel af Wijcks berømte stik af Københavns „berømte havn“ i året 1611 viser baggrunden for etableringen af Nyboder, nemlig Holmen, nuværende Gammelholm, med skibsbyggeri og reberbane, hvor den faste stok havde deres arbejde. Ved foden af Nikolaj kirke skimter man de første af Christian III opførte Skipperboder, mens den åbne plads, hvor kørne græsser, siden blev bebygget med lignende rækkehuse af Christian IV.

kystlinien syd for Holmens kirke. Det var indenfor den nyere fæstningsvold langs Holmens kanal, at skipperboderne var placeret.

Men selve Københavns slot – et middelalderligt kompleks uden egentlig forsvarsevne – lå jo tillige med Christian IVs nye orlogshavn – det indelukkede bassin mellem Proviangården og Tøjhuset – helt ubeskyttet mod søsiden, åbent ud mod det snævre sund mellem Sjælland og Amager, hvor Revshalens flade næs strakte sig over mod slottet og hovedstaden.

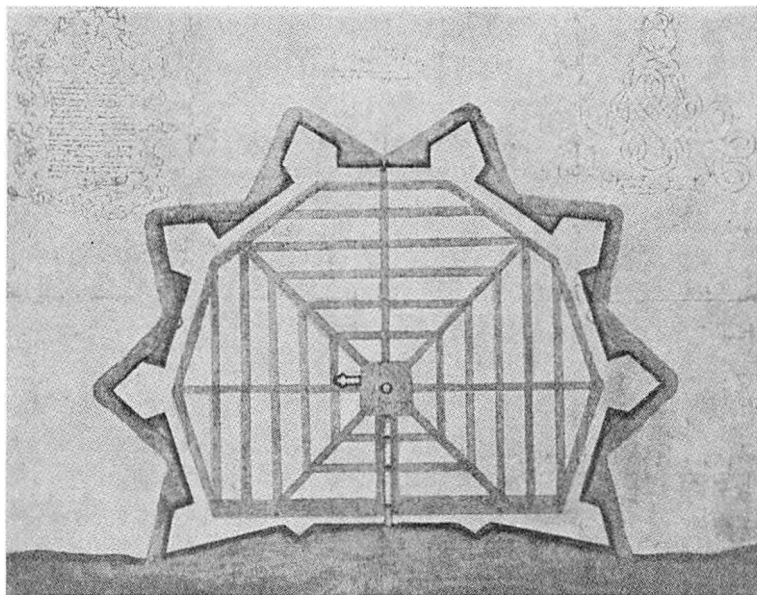
Netop Revshalen kom til at danne grundlaget for anlægget af det ny bykvarter, ellers i sin oprindelse et selvstændigt købstad-anlæg, en søsterby til selve København, døbt med kongens navn og påbegyndt, efter at den første Knippelsbro havde afløst færgefarten mellem hovedstaden og dens køkkenhave, det fede Amager

med dets befolkning af gartnerikyndige efterkommere af hine på Christiern IIs tid indvandrede hollændere. Også på Christian IVs tid var der livlig forbindelse mellem Danmark og Nederlandene. Den såkaldte Christian IVs stil var jo slet og ret nederlandsk renæssance – og Christianshavn blev også i sit anlæg præget af hollandske bygningstanker med kanalen tværs igennem bygrunden.

Men fra først af var byen tænkt helt anderledes, mere i pagt med datidens almindelige europæiske forestillinger om „den ideale by“, således som de var udformet af renæssancetidens arkitekter, navnlig i Italien, hvor interessen for de teoretiske bygningstudier længe havde floreret.

Hovedresultatet af de forskellige overvejelser var kort sagt blevet det, at man som den ideale bytype havde knæsat det polygone centralanlæg, d.v.s. en by med en manglekantet regelmæssig grundplan indskrevet i en cirkel, almindeligt med en større torveplads som centrum.

Manglekanten kunne så have flere eller færre sider. Projektet til det første Christianshavn, som faktisk var udkastet efter dette princip, havde syv, men det var, fordi det var konstrueret over blot en del af cirklen, resten var skåret af, ud mod sundet mellem den planlagte by og den gamle hovedstad. Følgelig lå torvet vel i cirkelns centrum, men naturligvis skævt i forhold til grundplanen, og lige lange var af samme grund ikke alle de radialgader, der fra torvet strålede ud mod henholdsvis havnefront og voldlinie, de tre til første, men fem til den sidstnævnte. Hvad angår gaderne fra torvet til denne, var grunden til deres placering, at man således hurtigt kunne komme fra torvet til volden. Man vil her sige de militære styrker, som i tilfælde af et angreb stod opmarcheret på torvet eller våbenpladsen, på italiensk Piazza d'Armi. Som for resten „den ideale by“ i almindelighed var også Christianshavn planlagt som en fæstning, og dette var ikke

Det første Nyboder blev i virkeligheden projekteret, hvor siden Christianshavn blev grundlagt. Den her viste mærkelige plan, et resultat af tidens forestillinger om „den ideale by“, kom dog ikke til udførelse i virkeligheden.

den mindst vigtige af den nye bydels funktioner, ikke blot ville den med sine bastioner blive et befæstet brohoved på Amager, en sikring af forbindelsen med dette hovedstadens spisekammer, men også lukke den nye voldlinie byen rundt. Og denne funktion fik Christianshavn virkelig, da anlægget blev realiseret først i 1620erne. Blot ikke efter det første projekt, der også syntes noget diletantisk udført, med som nævnt henved 1000, nærmere betegnet 924 små byggepladser, hver på 24×24 alen. Ingen kunne dengang drømme om at finde „småfolk“ med midler til at erhverve og bebygge disse parceller, og sociale byggeselskaber kendte tiden jo ikke. Det må have været meningen, at det skulle være et statsforetagende i lighed med skipperboderne ved Holmens

kirke. Men Christian IV har, da det kom til stykket, ikke været i stand til at skaffe de nødvendige midler til dette ret storstilede anlæg – udarbejdet af en ingeniørofficer i hans tjeneste, Johan Sem, vist nok en hollænder og en mand, der vel i kraft af både fødsel og uddannelse har været fortrolig med tidens bybygnings-teorier. Rigtignok kan man næppe fatte, at en virkelig kyndig mand, en kapacitet på det område, skulle være „mester“ for en så håbløs upraktisk plan, hvad selve bebyggelsen angik. Man kan gætte på, at han i første omgang har handlet efter den ofte selv-rådige og selvkloge monarks egne, bestemte direktiver.

Som Christian IV var, og selv om ideen måske var hans egen, kan man udmærket tænke sig, at han ubarmhertigt har kritiseret udførelsen af den. Johan Sem måtte omgående lave en ny, og den blev lagt til grund, da det virkelig blev til alvor med anlægget, nu med større byggepladser, som kun kapitalstærke folk var i stand til at overtage og bebygge.

Noget Nybo'er blev det nye Christianshavn ikke.

Men da det sidenhen lykkedes Christian IV at få opført et større antal nye bådsmandsboder, var forudsætningen for deres placering også en udarbejdet byplan og en byplan af samme type som den første for Christianshavn.

Trods det fejlslagne forsøg har Christian IV åbenbart ikke sluppet tanken om „den ideale by“. Den var blevet som en fiks idé hos ham.

Og Christian IVs Nybo'er kom for den sags skyld også til at ligge indenfor en befæstningslinie, en voldlinie, der på lignende måde, som det havde været tilfældet med Christianshavns vold, sluttede sig til hovedstadens ældre fæstningsanlæg og dermed øgede såvel dette som hovedstadens bebyggede areal. I sit først projekterede areal var Nyboder nemlig identisk med det senere Ny-København.

DE NYE BÅDSMANDSBODER

„Det er rigsrådet bekendt, med hvad besværlighed man bringer søfolket til veje, når flåden skal udrustes, og at det kongerige Norge ved søkanten fast er ganske øde formedelst den udskrivning, som årligen sker. Hvorfor der vil tænkes på middel, at man kan akkomodere søfolket bedre med besoldingen og lossementer, så at de udaf andre intet graveres, som nu sker“.

Således lyder Christian IVs egen henstilling til de bevilgende myndigheder, fremsat i året 1631, da kejserkrigens uheldige begivenheder i årene 1627–29 dog var kommet lidt på afstand. Men netop under krigstilstanden havde det vist sig, at der fremdeles lå vægt på at opretholde den danske overlegenhed til søs. Alene den havde hindret Wallenstein i at søge dansk kongen på hans egne øer, som feltherren for de kejserlige tropper selv havde udtrykt det.

Som tjenesteboliger for flådens og orlogsværftets personel ikke var Christian IVs opfindelse, således heller ikke „Holmens faste stok“, selv om dens talmæssige størrelse øgedes betydeligt i hans tid. Men dermed også den byrde, som indkvarteringen af dette mandskab påførte hovedstadens borgere. København var nu engang det fornemmeste sted, „hvor kongen havde sine orlogsskibes udredning og for den lejlighed måtte forskrive og forordne fra andre steder de folk, som behov gjordes for samme skibe og andet brug“. Heller ikke for mandskabet var forholdene tilfredsstillende, det „graveredes“ jo af andre, som kongen havde skrevet, og dette førte altså til overvejelserne om at udvide Holmens friboliger efter en hidtil ukendt målestok, muliggjort ved udskrivningen af en afgift på „alle skibe, krejter, skuder og færger“

i kongens rige og lande, såvel som af de fremmede fartøjer, der passerede sund og bælt.

Det var vitterligt nok for alle og enhver, hvorledes „den gemene handel“ led skade ved den årlige udskrivning af båds-mænd „til rigens defension“, ligesom det var bekosteligt nok at befordre de udskrevne fra alle landets kanter, og så var det endda et spørgsmål, om det altid var umagen værd, „efterdi det bedste søfolk efterhånden ud af rigerne for forbemeldte udskrivnings frygt sig begiver“. Det bedste middel mod disse ulemper mente man „baadsmends frij wohnung“ at være.

Christian IV var imidlertid ikke tilfreds med bevillingens størrelse. Der ville gå et par menneskealdre, inden „de boder til sø-folket“ blev færdige, med de midler som var bevilget dertil, skrev han til rigsadmiralen, få dage efter at loven om skibsafgiften var udstedt. Og han bad admiralen bevæge rigsrådet til at stille større midler til rådighed. Han ville ikke lade sig narre som tidligere, det skulle han ikke have noget af. „Mig at forstrække penningen og siden tage snak derfor, som hidtil sket er, ded er intet min lejlighed“, sluttede han i sin sædvanlige drastiske skriveform, der tillige røber, at han nok nærmest talte sjællandsk.

Men rigsrådet ville ikke love noget, kongen kunne jo bare lade være med at bygge mere, end der kom penge ind til, år for år.

Det blev han altså nødt til. Allerede den følgende sommer i juli måned var byggeriet i gang. Ikke netop på et bekvemt sted i nærheden af Holmen, som det havde heddet sig. De nye bådsmandsboder blev rejst et godt stykke udenfor byen på den anden side Rosenborg, der endnu dengang lå som en lille isoleret befæstning udenfor byens Østervold og denne som før nævnt omtrent, hvor snart Gothergadens snorlige linie skulle trækkes.

Det var imidlertid ikke Christian IVs mening, at dette vedblivende skulle være tilfældet, nej, hans nye boder var et led i et større foretagende. Som det også fremgår af udskriften på et

regnskab, der skulle aflægges specielt for dette, „Indtægt- og udgiftpenninge til Kongelig majestæts bygning ved Sankt Annæ fra Filippi Jacobi dag 1631 og til årsdagen anno 1632“.

Og „Kongelig majestæts bygning ved Sankt Annæ“ var i virkeligheden den omfattende udvidelse af Københavns by og befæstning, som var planlagt, ja til dels i gang, da man tog fat på at opføre de *Nyboder*.

Christian IV var jo ikke blot en konge med en meget aktiv virkestrang, også en meget impulsiv personlighed, og lige velovervejede var hans handlinger unægtelig ikke. Kan det med rette siges, at han modtog sin hovedstad som en middelalderlig, ommuret by af ringe omfang og med primitive havneforhold og efterlod den moderniseret og udvidet, både til lands og til vands, så var dette ikke resultatet af en vel forberedt udvikling. Ingenlunde!

Christian IV begyndte ofte på et for at ende med noget helt andet eller tredie. Det ene ligesom trak det andet med sig, og anlægget af Nybo'er udenfor den gamle Østervold kan ganske vist siges at være forberedt henved 25 år før i tiden, da kongen opkøbte betydelige arealer, 2–300 tønder land, mellem Søerne og Stranden. Herunder et større areal af borgerskabets haver i den forstad, som var vokset op „udenfor Østerport“, som man sagde, til dels hvor nu ligger Kongens Nytorv, men også hvor siden blev bygget både Rosenborg, Nyboder og kvarteret omkring Adelgade-Borgergade i det hele taget. Kongen ville ganske vist først have brugt disse jorder til anlæg af en ny ladegård under Københavns slot med tilhørende kongelig køkkenhave til erstatning for den gamle, der havde ligget ved Holmens kirke, hvor skipperboderne var blevet bygget. Men ladegård og køkkenhave blev til det yndige Rosenborg, „lysthuset i haven“, og denne i vid udstrækning en efter alle kunstens regler udført prydhave, hvorom endnu vidner de gamle lindealleer i „Kongens have“.

I 1627, tre år efter, at Rosenborg stod færdigt, skete imidlertid det, som på sin vis foregreb de kommende stadier i hovedstadens udvikling. Toldboden blev flyttet til, hvor den stadig ligger, og hermed var det næsten givet, at havnen måtte blive udvidet hertil, hvad ganske vist først skete under Christian V.

Toldbodens flytning må ses på baggrund af det foretagende, Christian IV havde bestemt at starte et par år tidligere, „nemlig den skanse han var til sinds i fremtiden udenfor flåden at lade bygge ved Sankt Annæ bro“, der i parentes bemærket havde navn efter et kapel, som havde stået på disse kanter i den katolske tid. Med flåden menes her flådens leje.

„Fremtiden“ var jo allerede dengang ikke så fjern, selv om kongen foreløbig havde fuldt op at gøre andetsteds, ja, udenlands. I årene 1625–27 var han i Tyskland, fordi han letsindigt havde indladt sig på at deltage i Trediveårskrigen.

Men selv om optaget på denne måde, ja efter med nød og næppe at være sluppet fra at falde i fangenskab i det ulykkelige slag ved Lutter am Barenberge, eller måske netop fordi dette nederlag bibragte ham bange anelser, selv da beskæftigede han sig med planerne om sin hovedstads befæstning og sendte i efteråret 1626 et par af sine ingeniører fra hovedkvarteret i Tyskland til København for at opmåle og kortlægge området nord for hovedstaden, der hvor den ny skanse skulle anlægges.

Det var også fra Tyskland, fra Stade, han det følgende år lod udstede sit åbne brev, at rigsrådet havde bevilget en indførselstold på diverse varer, såvel som en speciel lastetold på skibene ind gennem Øresund. Disse indtægter skulle gå til udførelsen af de påbegyndte fæstningsarbejder, „eftersom Vi nådigst for godt haver anset en ny bygning ved Sankt Annæ bro for Vor købstad København at lade forfærdige til Vores skibsflådes, Holmens, tøjhusets, slottets, byens og anden rigens defension og forsikring“.

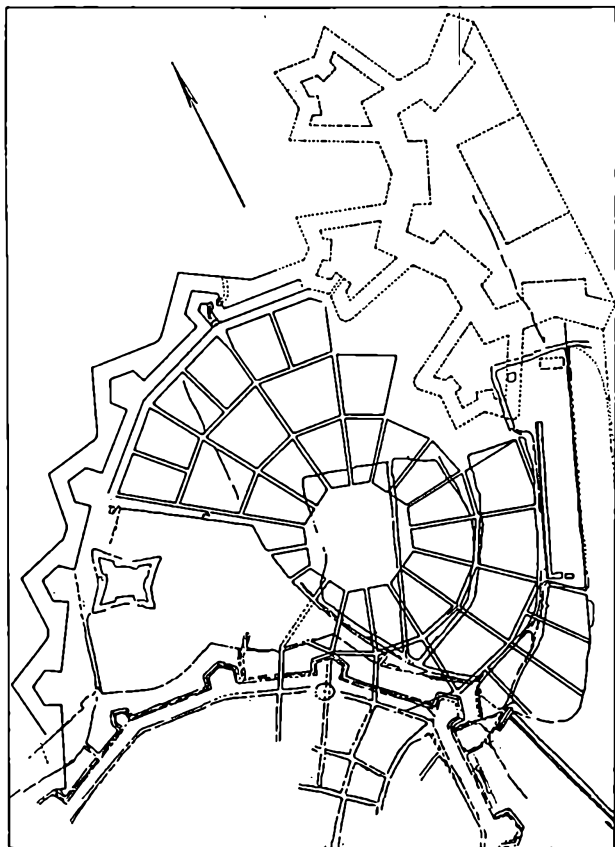
Højt til hest giver kong Christian IV en af sine ingeniørofficerer direktiver, formodentlig for anlægget af den nye Østervold, der bragte lystslottet Rosenborg indenfor Københavns fæstningsværker, og bag hvilken siden Nyboders lave længer lå i ly.

Dette skattepålæg blev med tiden efterfulgt af andre, så vidt et begreb blev efterhånden, „Kongelig majestæts bygning ved Sankt Annæ“.

Hvordan arbejdet skred frem, lader sig nu kun delvis følge ved hjælp af bevarede dokumenter og – kortplaner, hvis rækkefølge gennem årene så nogenlunde kan tidsfæstes.

Ældst må den tillige mærkeligste være, Oktogonplanen, som man har kaldt den, fordi den var udformet som – brudstykker af – en ottekant med et ottekantet midtertorv!

Atter var „den ideale by“ på tapetet, det første Christianshavnsprojekt om igen, på en noget afvigende måde.

Som den første plan til anlægget af Christianshavn viste et „centralanlæg“, således også det første projekt til „Sankt Annæ by“, der tillige indbefattede anlægget af „Sankt Annæ skanse“, det senere kastel. Sammenlign illustrationen side 26.

Og frem for alt havde byplanlæggeren, hvem det nu kan have været, ikke haft så frie hænder som i sin tid Johan Sem, selv om denne havde måttet nøjes med de syv sider af en tikant. Her blev det knap og nap til de fire sider af ottekanten, og disse lod sig ikke engang udføre i deres fulde udstrækning, eftersom

der her ikke skulle arbejdes i den åbne strand. Hele anlægget skulle presses ind mellem allerede eksisterende eller projekteret bebyggelse, såsom Rosenborg have, den gamle by med forstaden „for Østerport“, Islandsk kompagnis reberbane ved Stranden og den planlagte Sankt Annæ skanse. Fra denne til byens gamle vold omtrent ved daværende Nørreport – ud for Nørregade – strakte sig i en halvbue den projekterede nye Østervold med fem nye bastioner.

Bemærkelsesværdigt er det i øvrigt, at et par af de planlagte ringgader falder så nøje sammen med to af de eksisterende gader i den gamle østre forstad, ja følger så nøje dele af henholdsvis Bredgade i dens oprindelige krummede gadeføring og Store Strandstræde, at byplanlæggeren virkelig må have taget hensyn til dette forhold.

Kortet, af hvilket et lykkeligt tilfælde har bevaret en moderne kopi, mens originalen nu er borte, bærer ingen tekst og ingen årstal, men de forberedende arbejder blev vistnok sat i gang omkring nytår 1627. Inden Christian IV i den følgende februar atter forlod sin hovedstad, tilskrev han en af rentemestrene således: „Du skalt tilholde den ingeniør, at han slår de pæl, jeg beføl hannem, før han drager bort, hvilke du skalt lade sætte så fast i jorden, at de dennem lader stå“.

Blev det nye skanseanlæg således afsat i marken, skete der i de følgende 2–3 år næppe stort, bortset fra, at der blev anlagt en tømmerhave eller -plads i nærheden af Sankt Annæ bro. Der skulle jo bruges meget tømmer til stenkister i stranden, til det system af fangedæmninger, der gjorde opfyldningerne mulige. En af disse dæmninger, den længste af dem, eksisterer for så vidt endnu, den er identisk med en del af nuværende Langelinie.

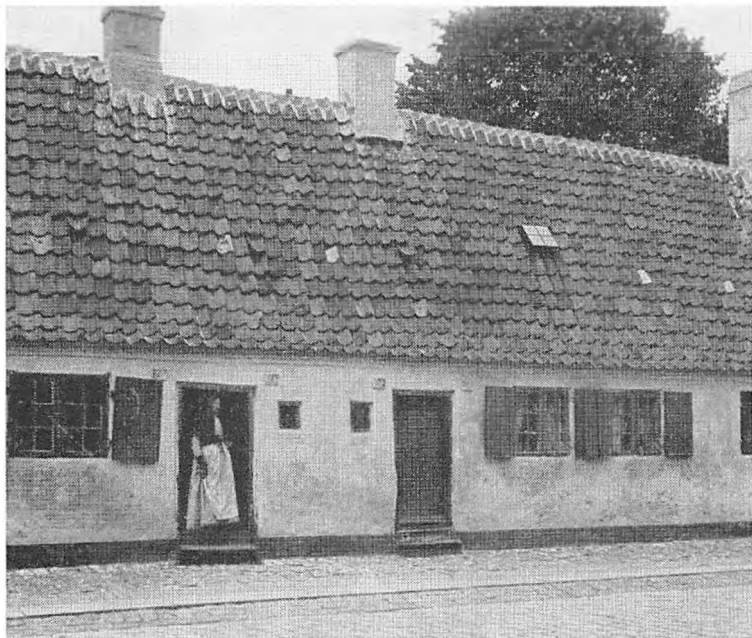
På sin vis er Sankt Annæ skanse jo også identisk med Kastellet! Blot at dette til sidst blev anlagt efter en anden plan. Skansen var det, man først begyndte på, selv om det altså næppe blev

til store sager, så længe fjenden var i landet og havde besat både hertugdømmerne og Jylland. Men knap var freden sluttet i Lübeck, i 1629, før der for alvor blev taget fat på arbejderne med anlæg af både skanse og by! Året 1629 nævnes da også i nogle samtidige optegnelser som det år, da København begyndte at udvides fra Østervold til Sankt Annæ bro. Og det år i oktober måned „afmålte Hans Majestæt volden ved den ny Sankt Annæ“. Om dette var skansen eller den ny Østervold, er ikke let at sige, men i den følgende måned lod Hans Majestæt i hvert fald både grave et dige og en grøft „fra den Nørreport og ned til Sankt Annæ bro“.

Der er ingen tvivl om, at det var grænserne for den ny bydel, det senere Ny-København, der således blev markeret. Og som der nu blev sat fart i skanseanlægget, blev der nu også begyndt på Nybo'er, som blev det første boligkvarter i den ny bydel.

I første omgang var Christian IV selv både bygherren og entreprenøren, der leverede de nødvendige materialer til de forskellige håndværksmestre, mens voldmesteren, Thomas Hansen, sørgede for transporten af både mursten, kalk og tømmer, såvel som for opfyldningen og planeringen af de enkelte byggepladser.

På den måde gik der en fire-fem år. Endnu regnskaberne for 1635-36 melder om arbejds løn, udbetalt til den af kongen i det hele meget benyttede murermester Jørgen Timian og til Daniel Tømmermand, ligesom der var udbetalt penge til Hans Ulrik og Frans Boumand, kleinsmede, „for hvis jernbeslag og arbejde de haver færdiggjort til 66 Hans Majestæts ny våninger ved Sankt Annæ. For hver våning er dennem bevilget 7 rigsdaler“. Mens glarmesterarbejdet var bortakkorderet for 15 mark danske pr. våning, i alt 220 rigsdaler, udbetalt til Diderik Niemann, oldemand for „hvis 'windeuer' han med de andre hans lavsbrødre havde færdiggjort i firsindstyve og otte våninger ved Sankt Annæ“.

Sådan kan en sømandskone allerede i Christian IVs tid have taget sig ud, når hun spjdede efter sin „Holmens mand“ på vej imod hjemmet. Det er et ældre fotografi af den nu bevarede eneste længe fra Nyboders første dage.

Men det følgende år var forholdet ændret, som det fremgår af regnskabsrubrikken med denne ordlyd: „Given og betalt Vilium Mortensen, Jørgen Andersen af Helsingør og Jacob Madsen udi København, på regnskab eftersom de haver anno 1636 akkorderet med Kongelig Majestæt de nye bådsmændsboder ved Sankt Annæ bro at lade opbygge på deres egen bekostning. Efter kontraktens videre indhold skal de have for hver våning 220 rigsdaler“.

Det var den 9. januar 1636, Christian IV havde truffet aftale med de to helsingoranere og den ene københavner, eller rettere christianshavner. For Jacob Madsen var jo en af de mest frem-

trædende borgere i den nye by, en af dens borgmestre og mada-dorer, navnlig i kraft af sin stilling som både storentreprenør og storleverandør til staten. Men det var sandelig ikke altid lige let for ham at få sine penge. Han måtte tage selveste Børsen i pant for 50.000 rigsdaler, og endnu i 1669, 20 år efter Christian IVs død, havde enken og hans øvrige arvinger 120.000 rigsdaler til gode. Ved hendes død resterede der stadig halvhundrede tusinde, men endnu 100 år senere gjorde hendes tipoldebarn krav på sin andel i Jacob Madsens stadig uindløste fordringer på kronen. Nogle af dem stammede fra byggeriet i Nyboder!

Af de to Helsingørfolk var Villum Mortensen – af den adelige slægt Rosenvinge – kongelig toldskriver, men Jørgen Andersen borgmester, der også i sin hjemby optrådte som entreprenør ved de havnearbejder, staten her lod foretage.

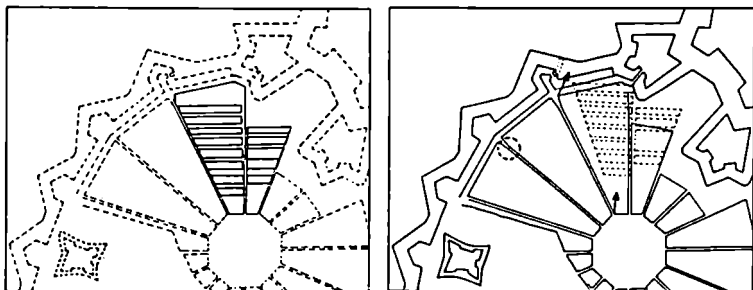
Ved kontrakten havde det tre mands konsortium forpligtet sig til „at opbygge og forfærdige alle hvis bådsmands våninger som kan behøves ved Sankt Annæ bro“, foreløbig i den kommende sommer 100, som skulle „være fuldt færdige, med murværk, skorstener og tagene skelnet (ø: understrøget), som de andre ere“, tre uger efter Mikkelsdag og hvad angik det indvendige arbejde før vinteren „inden og uden med al sin tilbehør, som det sig bør, og de andre boliger ere“.

Boligerne skulle naturligvis synes og besigtiges, inden de blev afleveret, „om de ere så godt bygt som forbemeldte de forrige våninger ere, Vi selv hidtil haver ladet bygge“, stod der sidst i kontrakten. Men var kongen ikke mere selv entreprenør, skulle han alligevel nok personlig kigge håndværkerne på fingrene, endnu mens arbejdet stod på. Han havde jo ikke langt til byggepladsen fra sit yndlingsopholdssted Rosenborg. Allerede i juni måned konstaterede han, at kalken „intet blev slagen“, men kun rørt om, så den lå hel i baljerne. Det måtte ikke finde sted, „ellers bliver der skarn af alt ded, der gøres“. Og siden opdagede han

så mange fejl, „fauther“, som han skrev, udvendig på bygnin-
gerne, at han nok kunne tvivle om, hvordan de så ud indvendig.
En række håndværksmestre skulle derfor tages i ed, om de „uden
nogen passion ville besigte de sidste bådsmandsboliger, om de
ere med velslagen kalk såsom ded sig egner og vel muret, så at
ded kan passere i alle måder“. Den kongelige bygmester, Hans
„Steennuynchell“, Steenvinkel, skulle følge med og siden afgive
sin betænkning over, „hvad penninge dem, som sig denne bygning
påtaget haver, bør at kvittere for deres forseelse“.

År efter år rejste række efter række sig af de ny boder. I de
første fem år, da kongen selv stod for byggeriet, var der alt i alt
kun bygget 178. Nu kom der mere fart på. 100 blev færdige i
1636, 72 det næste år, 130 i 1638 og 105 i 1639. I det hele var
der omkring 600 våninger i Christian IVs Nyboder, et par snese
huslænger, der tilsammen målte over 7.000 alen eller en god
halv mil.

„Der skal tænkes på navn til alle gader og stræder, som de søfolk
nu ibor og i fremtiden kommer at bo i“, resolverede Christian IV,
så fjernt fra sin hovedstad som på Koldinghus, i 1641, da arbejdet
i øvrigt var gået i stå. Og gaderne fik de navne, som til dels er i
brug den dag i dag, grupperet systematisk, som man også bruger
det i nutiden. Timiangade er jo næppe opkaldt efter murer-
mesteren. Vest for Adelgade blev alle gaderne benævnt med
plantenavne, velsagtens på urter, som var yndede i datiden:
Merian, Timian, Salvie, Tulipan, Krusemynte, Nellike, og et
Rosenstræde fandtes også. Men imellem Adelgade og Store Kon-
gengade blev der brugt dyrenavne, eksotiske som nordiske, nær-
most anbragt hulter til bulter uden noget system i rækkefølgen.
Mellem Elefantstræde og Kamelstræde lå Harestræde og Katte-
stræde mellem Elsdyrstræde og Pindsvinestræde. Men i midten,
ja centralt i hele anlægget, lå gaden opkaldt efter et dyr udenfor
virkelighedens verden, Enhjørningen.

Disse to planer illustrerer, hvordan den ældste del af Christian IV's Nybo'r, forskudt lidt mod øst, blev opført i overensstemmelse med „Oktogonplanen“, vist foran side 20. På planen til højre ser man umiddelbart ved volden den aldrig fuldførte „runde kirke“.

Mere mærkværdige end gadenavnene var nu alligevel selve gaderne, ikke just på grund af deres relativt store bredde, 23–25 alen, næppe nok fordi de modsat middelalderens strakte sig snorlige og i parallelle rækker, men på grund af deres samlede udstrækning. Lige lange var praktisk talt ingen af dem, alle var de skåret skråt af imod henholdsvis øst og vest og tog til i længde, jo længere de lå væk fra byen. Alle tilsammen dannede de en skæv firkant, en såkaldt trapez.

Bagklog er det let at være. Nu man ved besked, kan man sagtens undre sig, hvorfor man ikke altid har været klar over, at denne mærkelige gadeplan i sig selv tydeligt nok viser, den nødvendigvis må være resultatet af en bevidst handlemåde, af en forud fastlagt plan.

Det må dog siges, at en specialist i byplanhistorie, som Vilhelm Lorenzen havde det på fornemmelsen, men først da der kom ingeniører til, moderne byplanlæggere, blev der hold i anskuelserne.

En undersøgelse af samtlige københavnskort fra Fjerde Christians tid, som Københavns stadsingeniør, Olaf Forchhammer, lod foretage for nogle år siden, tillige med en jævnførelse af samme kortplaner med nutidens, bragte tydeligt for dagen, at de to øst-

lige „karreer“ af Christian IVs bådsmandsboder var opført i nøje overensstemmelse med – den før omtalte tilsyneladende helt fantastiske Oktogonplan! Centralplanen med det ottekantede torv! Som man næsten ville forsværge var lavet i fuldt alvor.

Christian IV fik virkelig realiseret sit ønske om anlæg af en sådan „idealby“.

Men kun delvis – hvad nu årsagen kan være?

Sikkert er det, at Christian IVs Nyboder i første omgang udelukkende blev anlagt øst for „den store Stenbro“ eller Adelgade, som dannede en meget direkte forbindelse mellem den gamle Østerport og de nye boder og dermed tillige mellem disse og deres beboeres arbejdsplads på Bremerholm. Sit navn fortjente den åbenbart med rette. Der var i 1629 kørt de tusind læs kampesten til „den store Stenbro ved Østervold“.

Foruden at være en direkte adgangsvej fra Bremerholm og den gamle by til Nyboder var den imidlertid også bestemt til at afløse den ældre Helsingørvej, der løb langs den gamle Østervold og videre langs Rosenborg have, hvorefter den stilede mere imod nord. Og lidt nordligere, end hvor den ville have skåret den projekterede nye Østervold, skares denne af afløseren, der skulle føres ud gennem den ny befæstningslinie gennem den bastion, der lå nærmest Sankt Annæ skanse.

Samtidig med, at der arbejdedes på anlægget af denne og på opførelsen af Nybo'r, var man også så småt begyndt på den ny Østervold, „das neue angelegte Werck“, som der står på et af datidens kort, eller „det værk uden det Nørreport ved Rosenborrig“, som man også sagde. Men meget blev det foreløbig ikke til. Ligesom det også varede en tid lang, inden man tog fat på opførelsen af – den trinde kirke.

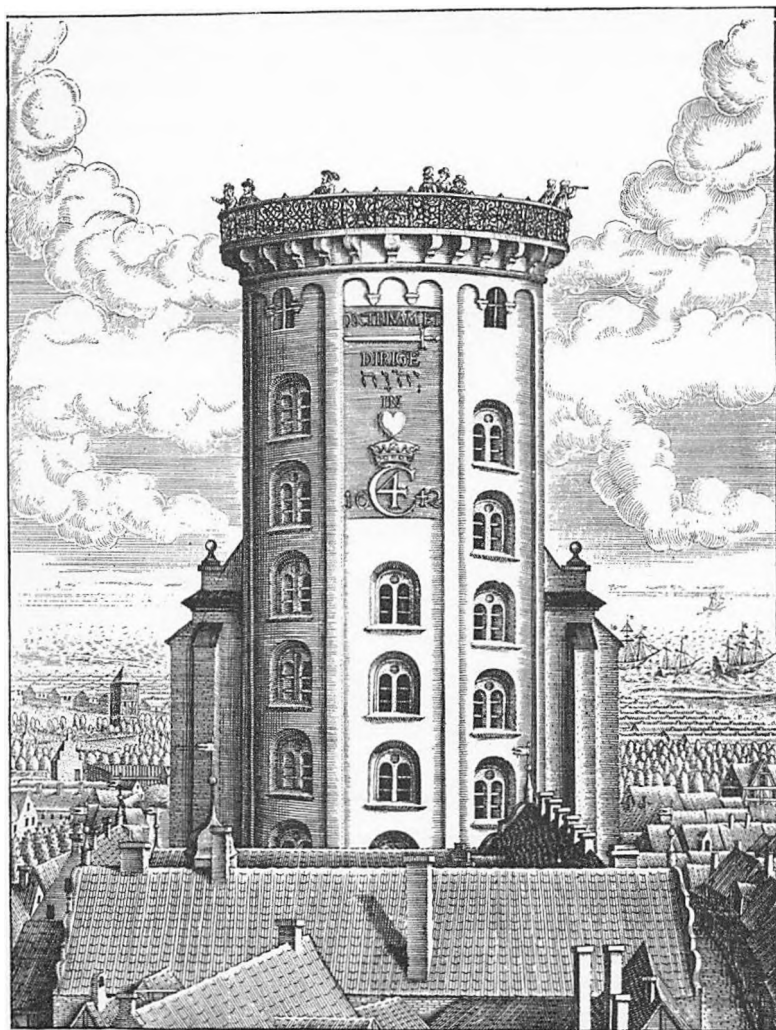
Den hører nemlig også med til billedet af det planlagte Nyboder, den kirke, som Christian IV havde haft i tankerne allerede 1625, et i sig selv anseligt og mærkeligt bygningsværk, cirkel-

rund, som navnet angiver – tolvkantet var den dog vel egentlig med 24 udvendige stræbepiller – og med en diameter på 100 alen, mens væggene skulle være 25 alen til gesimsen og hver for sig krones af en gavl. Det hvælvende loft skulle hvile på 48 fritstående søjler, opstillet i tre ringe, den ene inde i den anden. Kongen havde jo i nogen grad sans for særprægede bygninger.

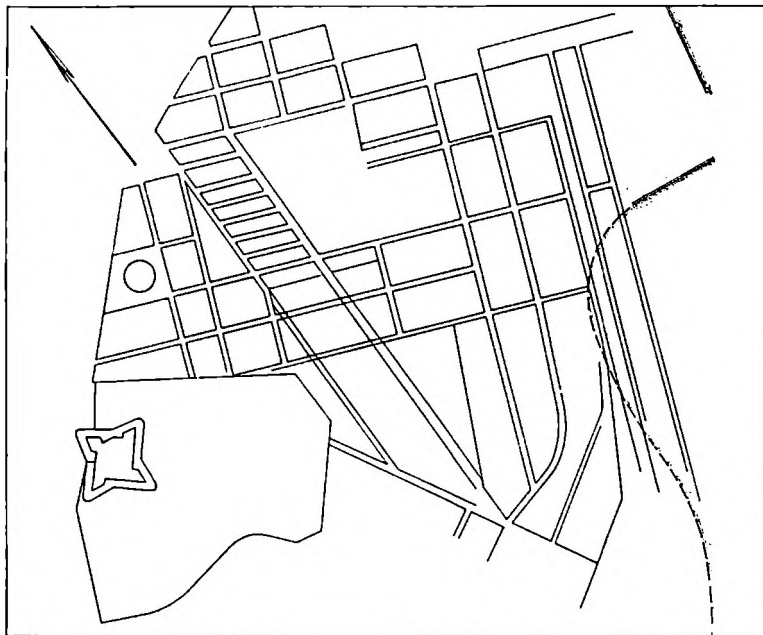
Sankt Annæ Rotunda, som den mere officielt blev kaldt, skulle være sognekirke for den nye bydel udenfor gammel Østervold, altså i første række for Nybo'r. Matroskirken kaldte kongen den da også ved lejlighed. „Kirken skal kaldes Sankt Annæ kirke, et per consequens byen Sankt Annæ by“, fastslog han, da byggeriet omsider var kommet i gang og bevirkede, at der ikke mere var penge til at bygge flere nye boder.

Men næppe var kirkebyggeriet startet, før der var brug for penge andetsteds, ganske vist i det umiddelbare naboskab. Under indtrykket af den truende krigsfare blev rigsrådet mere villigt til at bevilge midler for at forstærke Københavns forsvar, dog under den noget skosende forudsætning, „at samme hjælp bliver til det destinerede brug anvendt“. Og mod efteråret 1642 gik den kongelige ingeniør, Hans Jacobsen Schiørt, i gang med en arbejdsstyrke på 100 mand, d. v. s. der var et større antal kvindfolk med i laget, men alle arbejdede de „ved det ny værk uden Østerport fra det anlagte kastel ved Sankt Annæ bro indtil det bolværk ved Kongelig majestæts have“.

Selv om ingeniøren – og entreprenøren – for en gangs skyld var en danskfødt mand, udtrykte han sig dog på tysk, hvis det da ellers er hans, et udateret projekt til en ændring af såvel den ny Østervold som af bebyggelsesplanen for området indenfor denne. Det har her især interesse, fordi det viser anlægsplanen for den sidste række Nyboderkarreer, der blev bygget i Christian IVs tid, gaderne vest for den store Stenbro, mellem denne og en nyprojekteret Helsingørvej.

H. A. Greys stik af Rundetårn fra 1646 giver tillige det ældste billede af Nybo'r, hvis rækkehuse ses på begge sider af den „runde kirke“, der i mod-sætning til St. Annæ Rotunda virkelig blev færdig.

Inden Nybo'r i sit ældste omfang blev fuldført, havde man ændret anlægsplanen for hele kvarteret, således at den sidste række karreer kom til at ligge imellem „den store stenbro“ til højre og den gamle Helsingørvej.

Ret beset var det dog den ældre Helsingørvej, der således syntes atter at skulle komme til ære og værdighed, og det var mere i pagt med mere moderne befæstningsmetoder, at denne ville ramme volden på kurtinen, midt imellem to bastioner, og ikke, som det tidligere havde været skik, skulle føres ud igennem en af bastionerne. Men ellers var der nok de sagkyndige, som kritiserede Schiørts fæstningsprojekt. Det var alligevel for gammeldags, mente man, bastionerne for små, og kurtinerne altså for lange, og man påstod tillige, at det var den som sædvanlig bedrevidende majestæt, der ville have det således, ja, som selv „havde afstukket det værk udenom byen“. Hans egen søn, den

udvalgte prins Christian, tvivlede på sin kongelige faders sagkundskab. „Det var godt, om man hørte manges mening, som forstod det“.

Det kommer nu sådan set ikke Nybo'r ved. Givet er det imidlertid, at den sidste del af bydelen blev opbygget efter denne plan og derved fik det hele område den skævt firkantede eller trapezformede facon! En torso blev det for øvrigt, for nu havde man jo endelig skrinlagt Oktogonplanen! For anden gang måtte Christian IV opgive at se sin drøm om „den ideale by“ realiseret, i hvert fald indenfor hovedstadens område.

Han måtte trøste sig med, at det dog et steds var lykkedes for ham at nå tilnærmelsesvis målet. Halvdelen af kernen i Glückstadt, den helt nye by, som han grundlagde ved sine rigers yderste grænser i Holsten ved Elben for at kunne beherske farten på denne flod, viser sig den dag i dag som et centralanlæg i smag med de mislykkede på Christianshavn og i Ny-København. Byen havde fået sine privilegier samme år, som kongen begyndte på anlægget af Christianshavn, og da fæstningen blev anlagt først i 1620erne, var det den franske ingeniør Pachewal, som ledede opførelsen, og „voldmesteren“, som arbejdede under hans ledelse, var Abraham de la Haye, den samme som siden virkede i kongens tjeneste også ved anlægget af Christianshavn, hvor han altså ikke kom til at arbejde efter samme mønster.

Men i Glückstadt havde Christian IV dog held med at gennemføre, hvad han måtte opgive i København.

Den vestlige del af Nybo'r var i øvrigt det eneste, der blev realiseret af Schiørts byplan. Bortset fra at denne helt brød med centralprincippet og projekterede en bebyggelse af den nye by – udenom det særprægede Nybo'r – med gader, der i overvejende grad skar hinanden i rette vinkler.

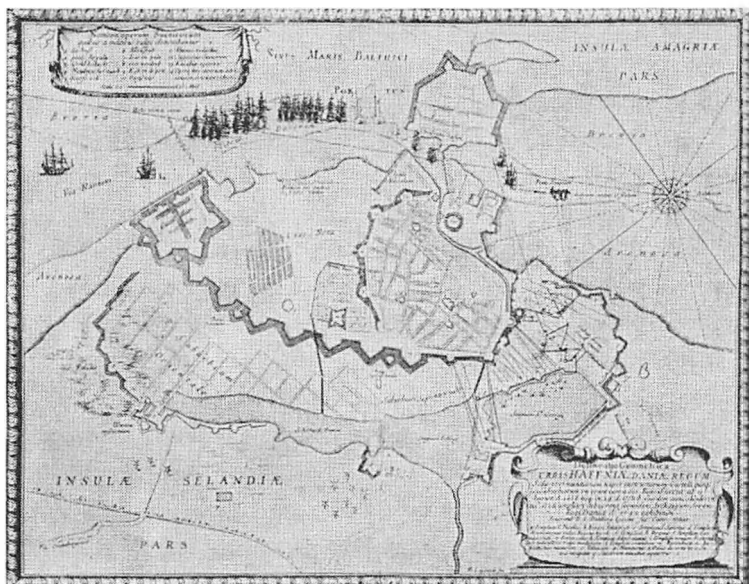
Der var dog taget mere hensyn til det allerede eksisterende vejnet, end der blev ved det endelige anlæg efter Aksel Urups

senere plan, idet der foruden Helsingørvejen og den store Stenbro også regnedes med nogle af gaderne i østre forstad.

Men i hvert fald var Oktogonplanen endelig likvideret, og omfanget af Christian IVs Nyboder fastslået. For så vidt er der ikke her grund til at beskæftige sig med den endelige tilblivelse af det øvrige Ny-København, og hvorledes det stadigvæk trak i langdrag med at få området bebygget.

Endnu det Københavnskort, som ledsager Pufendorffs kendte værk om Karl Gustavs bedrifter, viser Nybo's skæve firkant som en isoleret bebyggelse mellem den nye og den gamle Østervold, hvilken sidste dog næppe eksisterede endnu på det tidspunkt, i hvert fald ikke i uberørt tilstand.

„Ded er alt hul derpå“, havde Christian IV bemærket allerede en snes år tidligere, dengang Schiørt var gået i gang med arbejdet på den ny Østervold, og man fra Rigsrådets side så mindelig bad kongen om dog foreløbig at lade den gamle blive liggende, ellers ville byen jo være helt åben. Man var bange for krig, frygtede et angreb af arvefjenden från hinsidan, svenskerne. „Ded kan cjske, thi ded er alt hul derpå“, var kongens svar, et af mange, han havde noteret i marginen på rigsrådernes henstillinger i sin sædvanlige bryske og bramfri maner, og næsten alle svar lige så affejende som dette. Han nød at kunne være negativ. „Ikke en skovl eller en hjulbør“ ville han stille til rådighed for de voldarbejder, han nu kunne få penge til. Bitter var han blevet, den ældre mand, nær de 70, og han skjulte ikke sine følelser. Københavns befæstning ville have været i komplet stand nu, hvis de gode rigens stænder, „adel og uadel“, for tyve år siden havde bevilget ham, hvad de nu uden vrøvl gik med til. Nu kunne de tage skade for hjemgæld, han var ved at blive træt, så meget der også var gået ham imod, i hans private liv såvel som i det politiske. Det var jo kun et par år før, at han til evige tider var blevet „ham med det ene øje“ i slaget på Kolberger Heide. Men

Pufendorffs plan over København under svenskernes belejring 1658 giver tillige en udmærket forestilling om Københavns udvidelser under Christian IV. På Amagersiden ses Christianshavn i dens første skikkelse, og indenfor den nye Østervold ligger Rosenborg, „Runde kirke“ og det trapezformede Nybo'r samt Kastellet. Bemærk også den gamle Østervold.

inden der var gået lige så lang tid igen, var han fri for alle sorger. I februar 1648 udåndede han på sit kære Rosenborg.

Meget havde han nået i sit lange liv, i sin lange regeringstid, længere end nogen anden dansk konges, men ikke alt det, han ville, heller ikke med hensyn til Ny-København eller som hans navn på det ny kvarter var, Sankt Annæ by.

Vist nok hævdede sig ved hans død ikke langt fra Rosenborg – på den anden side nuværende Sølvgade – murene af den kæmpe-mæssige kirke, men fuldført blev den aldrig, og til slut, efter at København havde udstået svenskernes belejring, solgt til nedbrydning. Køberen var Heinrich Rüse, den indkaldte hollandske

ingeniørofficer, der endelig skulle fuldføre anlægget af Ny-København, både af gadenettet og befæstningen.

„Fortifikationen er lagt, som den skal ligge“, havde Christian IV fastslået i 1646, og det kom til at passe. Men Rüse fuldførte den efter mere moderne voldbygningsmetoder, ligesom Sankt Annæ skanse blev til Kastellet, også et mere tidssvarende fæstningsværk, og endelig skabte han den gadeplan for Ny-København, der har haft hævd indtil vore dage med længdegaderne Bredgade, Kongensgade, Borgergade og Adelgade samt Rigensgade på den anden side Nyboder og tværgaderne Dronningens (Tvær)gade, Prinsensgade, Sølvgade og Fredericiagade.

Den store Stenbro blev nedlagt på stykket fra Kongens Nytorv, også en nydannelse, og til de ny boder, ligesom den gamle Helsingørvej forsvandt på nær det lille stykke mellem Borgergade og Adelgade, som først den moderne sanering har gjort kål på.

I dette Ny-København voksede efterhånden den ny bebyggelse op, broget nok med større borgergårde og lave lejevåninger side om side, som man dengang brugte det, og grønne haver optog betydelige dele af de forskellige karreer.

Haver lå der da også i Nyboder, der ellers med sine regelrette lave længer, alle i samme højde, stod i tydelig modsætning til den tilstødende, som det vil forstås, mere afvekslende borgerlige bebyggelse, der voksede den tæt ind på livet. Selv om de smalle Nyboderkarreer blev forlænget og fik en lige afskæring efter den nye i firkanter inddelte bebyggelsesplan, så blev bodernes antal ikke forøget. De fyldte fremdeles kun den trapezformede firkant.

BODER OG BEBOERE

Hvordan Christian IVs Nyboder blev til, må man finde ud af ved studier af arkivalier og kort fra datiden. Men vil man gøre sig klar, hvorledes selve bebyggelsen var og virkede i bybilledet, ja, så er det jo så heldigt, at man bare kan gå ud i Nyboder og ved selvsyn gøre sig bekendt med boderne fra hans tid. Der er i hvert fald stadig tildels bevaret seks af Christian IVs bådsmandsboder, som tilsammen danner den lave gulkalkede længe, liggende umiddelbart ved Sankt Pauls kirke.

I modsætning til skipperboderne var samtlige Nybo'rhuse fra første færd ikke blot tegltækte, naturligtvis, men hvad mere mærkeligt var, også grundmurede og på den måde en for sin tid om ikke fornem, så dog i sin art ret anselig bebyggelse. Og mellem længerne havde hver bod sin havegrund. Bebyggelsen ville unægtelig have mistet meget af sin hyggelige og hygiejniske karakter, hvis de onde hensigter var nået, som man nærede midt i 1650erne, da der skulle have været opført ekstra rækker længer mellem de allerede eksisterende, således at der indenfor området kunne bo næsten dobbelt så mange mennesker, mens der til erstatning for „die zwischen den Bouden liegenden kleine Kolgarten“ skulle udvises andre kålhaver udenfor voldene. Men det blev altså ikke til noget.

Efter tidens forhold afgav hver bådsmandsbod en ganske rummelig lejlighed for en familie. Hver bod kunne siges inddelt i fire fag, af hvilke det ene med indgangsdøre både mod gade og gård, halvdøre med klinkefald, var både forstue og køkken med åben skorsten. Derefter fulgte en to fags stue, som gik tværs igennem hele huset, og det sidste fag var delt i to kamre. Halv-

mørkt var der jo i det hele under bjælkelofterne i de lave stuer, de grønlig glas i de mange blyindfattede småruder, 30-40 stykker i hvert vinduesfag var kun „lidet gennemsigtige“. Væggene var kalkede, og gulvene „ligesom udi alle Hans Majestæts baraker“ af stampet ler. Rummeligt var det åbne loft under tagspærene – der var forresten heroppe ikke brandgavle mellem de enkelte boder – og rummelig havepladsen af 20 alens bredde. Jo, besiddelsen af en sådan fribolig kunne nok friste folk til at forblive i kongelig Majestæts tjeneste.

Og ikke blot var den hele bebyggelse i sig selv et egenartet og iøjnefaldende led i bybilledet, den lå også på anden vis som en afsondret enklave midt i hovedstadsområdet, en by i byen.

„Der skal tænkes på, hvorledes justitien samme steds kan holdes i agt, førend man får harm deraf af disse dannemænd, som allerede findes der. Thi de kan gøre alt ded, de vil, og ingen kan få at vide, hvem der gør ded“.

Som kongelig Majestæts tjenere var Nybo'rsfolket jo unddraget den almindelige, borgerlige retspleje. De sorterede ikke under borgmester og råd, men under Holmens admiral, der for øvrigt havde fået sin embedsbolig i nabolaget, Admiralgården ved Adelgade, så nær Nyboder, at han nok kunne have et øje med beboerne derude, til tider et nok så uroligt folkefærd.

Om det så var en særlig skarpretter, så sørgede Christian IV også for det, dog at Nybo'rsfolkene måtte dele ham med beboerne på Christianshavn, som kongen ligeledes var tilbøjelig til at betragte som sit private område, og hvor han heller ikke tålte nogen indblanding af Københavns magistrat.

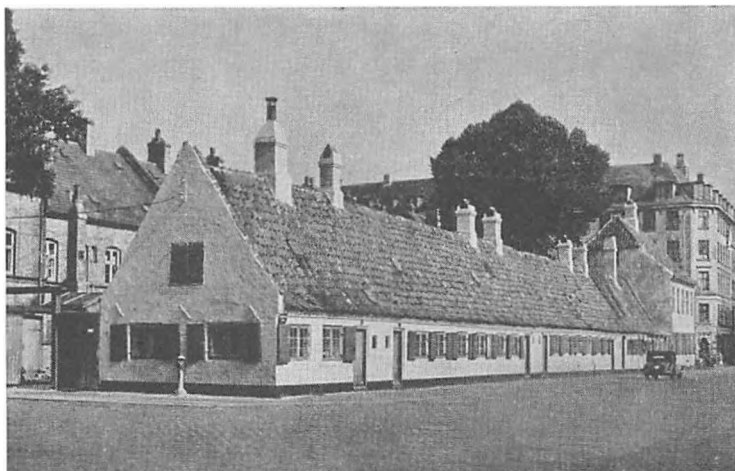
Blidere stemt var han jo ikke blevet, fordi samme magistrat ikke havde villet gøre ham tilpas og ansætte en mestermand, der havde gjort tjeneste i hæren under Torstenssonsfejden og følgelig nok har været i god træning. Jaja, så måtte de vel beholde deres egen „rakker“, når han behagede dem bedre end kongens

„meister“. Men det skulle i hvert fald ikke være således, at byens skarpretter skaffede sig fortjeneste indenfor kongens private råderum, navnlig ikke fordi han var så ublu med sine priser: „Ded er utroligt, hvorledes den københavnske meister oversætter (o: optrækker) folk, som nødes til at bruge hannem“.

Men svært nok for kongen at få gjort magistraten det begribeligt, han måtte personligt tage sig af det vigtige forhold i en skrivelse til Corfitz Ulfeld: „Eftersom jeg for nogen tid siden haver antagen en skarprichter, som tjente i armeien i sidste fejde, og jeg ved kansleren lod borgermeisterne i København forstå, at de skulle holde deres meister derhen, at han ingen indpas gjorde min i de kvarter(er), som (o: hvor) deres ganske intet havde at skaffe, nemlig Christianshavn og mine boder inden- og udenbys, hvorefter de sig dog endomstund (o: endnu) intet haver rettet, hvorfor du skalt lade borgermeisterne i København forstå, at lige så liden kommando over Christianshavn og dennem, som i mine boder bor, dennem given er, så lidet haver de at skaffe med den dannemand“.

Selv om Nybo'r måske ikke helt blev en stad i staden på den måde, Christian IV havde tænkt sig, så fik bydelen allerede fra hans tid den særlige vægtervagt, som bestod til ned i det 19. århundrede, og dermed med tiden en egen tappenstreg, der startede fra den vagtbygning fra 1690erne, som omkring et hundrede år senere blev afløst af den stadig stående. Et mere martialsk end mandstærkt optog – tre vægtere med lange lanser og en trommeslager – drog endnu for et hundrede år siden hver aften Nyboder rundt, gerne ledsaget af et koppel hujende drenge! Nogen praktisk betydning havde tappenstregen til sidst ikke. De tider var forbi, da ingen Nybo'rsmand, hverken underofficer eller menig, turde lade sig finde på gaden, når klokken var slagen ni.

Hvad skulle man også der? Hvis ikke det var for at bedrive mørkets gerninger? Ikke én lygte var der gennem de første halv-

Det eneste, som i dag kan fotografes af Christian IVs Nybo'r, er længen i Sankt Pauls gade, der nu rummer Mindestuerne.

hundrede år af Nybo'rs tilværelse. Ikke før omkring år 1800 kom der et par matte, søvngit lysende tranlygter. Videre fremkomme- ligt var der heller ikke i Nybo'rs første dage, gaderne nærmest én sammenhængende mødding. Man smed slet og ret fejeskarnet udenfor gadedøren. Først en snes år ind i 1700erne blev også gaderne i Nybo'r underlagt hovedstadens almindelige renova- tionsordning. Så nogenlunde da. Der skulle regelmæssigt fejes og skarnet køres bort, dog ikke fra de gader, som endnu ikke var brolagt! „Der skal tænkes på, hvorledes man kan få de gader brolagte, så vidt boderne ere færdige“, havde ganske vist allerede Christian IV dekretet, og selv om det i hans tid næppe blev ved tanken alene, så skred det kun langsomt fremad med at få bro- lægningen i orden. Den kommission, der i 1721 undersøgte for- holdene i Nyboder, udtalte sig om ønskeligheden af at få jord- gaderne planeret. Fra første færd var de naturligvis jævne nok – „forfyldingen“ af gaderne hørte med til de kontraktlige forplig-

Dyngerne af fejeskarn og andre uhumskheder har i det ældste Nybo'r vel næppe været så store som de bunkers fra sidste krig, billedet her viser.

telser, som bygningsentreprenørerne havde påtaget sig overfor Christian IV. Men efterhånden bugtede de ikke godt befæstede gader sig i bakke, dal, med „lange og nedrige dalstrøg“, der efter større regnskyl stod fulde af vand, hele moradser, som tungtlæsedede vogne næppe kunne risikere at passere.

Den almindelige reformiver, der gjorde sig gældende i 1760 og fremefter, kom dog også Nybo'r til gode. Mens man før årligt kun havde brugt et par hundrede rigsdaler på brolægningen, anvendte man nu hvert år de tusind og derover, og det hjalp alligevel. Samtlige gader blev efterhånden brolagt. De, der var det fra ældre tid, fik imidlertid ikke den reparation, de nok kunne trænge til. Der var jo kun så liden kørsel eller passage gennem Nybo'r, at det ikke var nødvendigt, mente man, hvad i længden naturligvis ikke holdt stik. Stenbroen i de gamle gader var snart lige så ujævn, som vejbanen i jordgaderne havde været, og trafikforholdene i Nybo'r ikke fri for at være en fabel i byen.

Den „liden passage gennem gaderne“ i Nybo'r var også en af undskyldningerne for, at den nye københavnske ordning af dagrenovationen, der blev gennemført i 1777, ikke i sin fulde rækkevidde kom til at gælde i kvarteret. Politimester Fedder havde ellers villet have, at gaderne herude også skulle være fejte til et vist klokkeslet.

Men til et bestemt klokkeslet skulle Nybo'rsmandene også være på deres arbejdsplads på Holmen, og det var „så tidligt dagen begyndte“, således, at de umuligt kunne nå at feje, inden de gik hjemmefra, og hvis „deres koner var syge eller døde“, så var der ingen mere tilbage i husene, der kunne gøre det, for tjenestefolk hverken kunne eller måtte de holde. Og at lade dem betale, „beskære en arbejders så nødtørftige lille mundportion for sådanne pligter“, ville ikke kunne lade sig gøre.

Følgelig fik de lov til at nøjes med at feje gaderne i Nybo'r kun to gange om ugen, men til gengæld måtte de de øvrige dage ingen „urenlighed“ lægge på gaderne.

Det var altså i 1778, at dagrenovationen således blev ordnet. Blot en halv snes år før var der blevet etableret en regelmæssig natrenovation. Indtil da havde man åbenbart, om dog ikke tømt spandenens uhumske indhold ud på gaderne sammen med fejemøg og andet skidt, så nøjedes med at bære dem hen på Grønland, den åbne plads, som lå mellem boderne og volden. Man skulle ikke have alt for sart en lugtesans i de dage.

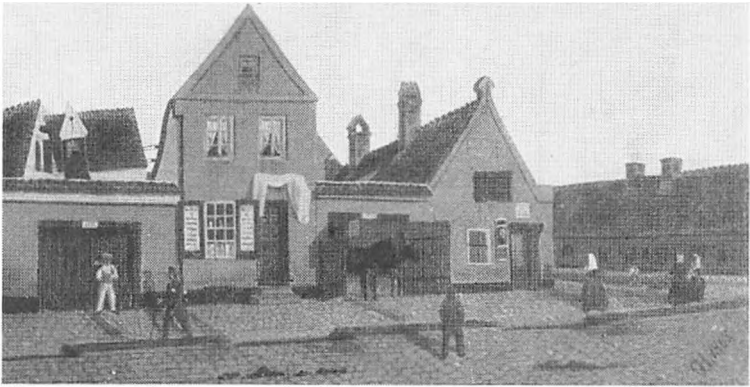
Var det langt ned i tiden så som så med vandafledningen i Nybo'r, så var det længe heller ikke godt med vandforsyningen. Oprindeligt supplerede enkelte brønde i Adel- og Borgergade den vandmængde „hvormed Guldhuset (i Rigensgade) fra Arilds tid bespiste Nyboder med en dobbelthane“. Først fra 1732 blev der tale om en regulær vandforsyning. Vandposterne – der var ikke tale om vandindlæg i de enkelte huse – stod dog fremdeles så langt fra hinanden, at de fleste beboere måtte slæbe de fyldte

På Carl Thomsens henved 100 år gamle tegning fra Nybo'r ser man, hvorledes der kun var plankeværker, ikke hegnsmure mellem de gamle enetagers længer. Og tillige en af de pumper, hvor Nybo'rs koner forhen måtte hente vand.

spande henved 100 alen, hvad også førte til, at konerne helst ville stå og vaske ved selve pumpen og derved tog pladsen op for andre. Beboerne havde ellers selv måttet virke med til etableringen, „det var rimeligt, at de arbejdede, som havde nytte deraf“, og derved sparede den kongelige kasse for en del af udgifterne. Der var blevet lagt en ledning fra den store „park“ eller dam inde i Rosenborg have med spildevand i overflødighed.

Nybo'rs selvstændige og særlige stilling som et statsforetagende blev også fra første færd understreget derved, at Christian IV i den forordning om bagere i hovedstaden, som udgik 1635, udtrykkelig forbeholdt sig „belangende vore bådsmands boder uden Østerport dér anordningen at gøre med bagen og bagere, som des nødtørft udkræver“, og den bager, som først blev „forordineret“ derude, fik da også eneret på brødforsyningen, dog mod at forpligte sig til at levere fornødent og velbagt brød, „så der ingen klage efter kommer“. Hans efterfølger blev både

Til 1865 stod endnu på hjørnet af Gammel Vagt og Skt. Paulsgade dette mærkværdige bygningsværk, der populært blev kaldt Peberbøssen, men ellers var Nybo'rs bagergård.

bager og brygger, han overtog nemlig det bryggeri, der også var oprettet, således at han alene måtte være „brygger i fornævnte nye boder“. Men efterhånden, som bebyggelsen i Ny-København – Adel- og Borgergadekvarteret, vore dages saneringskvarter – voksede Nybo'r ind på livet, blev det nok vanskeligt at opretholde dette dobbelte monopol. Andre bagere og bryggere og en lang række høkere slog sig ned og handlede med Nybodersfolkene, ligesom der opstod en lang række brændevinskipper og øltapperier, værtshuse altså, i de tilstødende gader, både i Rigersgade, Adelgade og Store Kongensgade. Grøntsager fik man som andetsteds i byen fra amagerne, der ikke her så godt kunne sidde i porte som i den øvrige by, Nybo'r havde jo ingen porte, men havde deres stade eller sæde rundt omkring i gaderne, altså indenfor selve Nybo'rs enemærker, hvor ellers den eneste legale handlende til ned i det nittende århundrede var bageren lige overfor Nyboders vagt.

Et af fremskridtene fra reformperioden i slutningen af det 18. århundrede var, at det offentlige nu lod sætte ovne op i Nyboders lejligheder. Dem havde man før selv måttet skaffe sig, men i 1782 blev det resolveret, at det var „got“, om der blev installeret bilæggerovne hos matroserne, og i løbet af de følgende år anskaffedes de i et antal af over 500, alle leveret fra Larvik jernværk i Norge og derfor prydet med den norske løve.

Som det offentlige, statskassen altså, måtte bestride udgifterne til gadernes vedligeholdelse, måtte det også sørge for husenes ditto, en til tider nok så kummerlig vedligeholdelse ganske vist. „Bodernes ruin“ var nær forestående, hævdede generalbygmester Ernst i 1721, da de sparsomme midler, som før havde været bevilget til istandsættelse, havde været helt inddraget under den store nordiske krig, og før denne endda slået dårligt nok til. Selv om man nu atter bevilgede årlige beløb til reparationer, kunne de kun forslå til de mest nødtørftige istandsættelser, og i almindelighed kun til det udvendige, „tag og fag“ tillige med gulve og døre. Endda kunne der være så store sprækker mellem gulvbrædderne på førstesalen i de toetages huse, at der regnede støv og sand ned i lejligheden nedenunder, hver gang beboerne ovenpå gik hen over gulvet, og i de enetages huse var lofterne somme tider så utætte, at varmen fra stuen steg op under taget. Vinduerne var heller ikke tætte. Blyet skrumpede ind, når kulden tog til, og ruderne klirrede, blot det blæste en smule. Man måtte tætte dem med klude og papir og turde dårligt nok vaske dem.

Vedligeholdelsen inden døre påhvilede ellers beboerne, der også satte deres præg på det udvendige. Husrækkerne havde aldeles ikke det ensartede udseende som nu. Hvert hus kunne have sin mere eller mindre stærke kulør, alt efter beboernes forgodtbefindende, og udenfor dørene blev der bygget bislag, ja somme steder „hele portaler af blyksager, konkylier og kasseret billedhug-

gerarbejde fra ophuggede skibe“, ligesom man i de gader, hvor der ingen brolægning var, anlagde fortove ud for de enkelte huse.

Om det så var gadenavnene, blev de genstand for billedlig udsmykning. På hjørnet af Kattegade og Store Kongensgade var der et maleri med en kat, en rotte og en mus i et spisekammer, og nedenunder stod dette vers:

Rott', mus og kat
betegne, at
vi bo i Kattegaden;
for hver en mus,
der låner hus,
må katten ej ta' maden.

Og fremdeles følgende oplysende samtale:

Musen til rotten:

Velkommen, hr. patron, til dette rare gilde,
jeg troed' ganske vist, jeg kommen var for silde;
men se, jeg kom tilpas, hvor flæskeborsten står
endnu så hel for mig, som den blev sat i går.

Katten til musen:

Ja, kom du, om du tør! jeg skal dig så courance
og springe med dig om i mine polske danse,
så du kan sige, at du været har i leg
og dyrt betalte det, du fik af denne steg!

Husenes individuelle og privat bekostede udstyr kunne naturligvis give anledning til tvistigheder, når de skulle skifte besidder. Skulle de indflyttede så erstatte de udførte forbedringer? Eller havde den bortdragne lov til at slæbe gulvbrædder og paneler med sig, kaste brøndene til eller brække brolægningen op, og

således „forårsage en slem gang“? Nej, det kunne jo aldrig gå an på den måde at ødelægge kongens huse. I praksis gik det almindeligt sådan, at man kom overens om en rimelig betaling for de skete forbedringer, men af og til måtte der appelleres til højere vedkommende, og det enten det gjaldt det menige mandskab eller officerer.

Officerer var der efterhånden også kommet til at bo i Nybo'r, officerer, der selvsagt måtte kræve mere plads og i det hele taget bedre forhold end de menige og de underordnede befalingsmænd. Oprindelig fik en officersfamilie hver for sig tildelt hele to Nybo-derhuse, der så indrettedes efter beboernes smag og behag. Men det endte med, at man lod opføre særlige officersboliger, som der stadig står nogen tilbage af sammen med det nyere Nybo'r fra Frederik Vs og Christian VII's dage.

Af Christian IV's Nybo'r står nu til dags kun den ene lave længe i Sankt Pauls gade. Resten af de bevarede Nybo'rsbygninger er af yngre dato.

Det er allerede nævnt, hvorledes der i 1650'erne var planer oppe om at gøre Nybo'r dobbelt så rummeligt ved at bygge ny længer mellem de ældre, der hvor haverne ellers skulle være! På den måde ville bebyggelsen jo have mistet sit åbne og grønne, idylliske præg og boligkvaliteten blive følelig forringet.

Det blev den nu alligevel, selv om noget sådant ikke skete. Men man nåede på anden måde samme resultat – ved slet og ret at halvere de oprindelige lejligheder, dele dem med længdeskillerum! Af en lejlighed på 1 værelse og 2 kamre, en helt moderne foreteelse, blev på den måde 2 to værelses lejligheder, hver med det halve gulvareal, jo absolut ikke nogen boligmæssig forbedring. Om så det sidste var værre eller bedre end det første? Det skete tæt ned mod år 1700.

Og da dertil kom, at der i almindelighed var en eller flere logerende i hver Nybo'rs lejlighed, ja, at indehaveren med tiden

forlig var pligtig til at have logerende, blev forholdene yderligere trange, rent bortset fra at der stadig kun var det ene køkken i hver våning, som altså nu to familier skulle være fælles om og dermed også om selve ildstedet, den åbne køkkenskorsten.

Men mere plads blev der unægtelig, til flere mennesker i hvert fald, om ikke mere plads til de enkelte familier. Og det var en så god fidus, at man tog denne inddeling til mønster, da man omsider gik i gang med at bygge nye Nybo'rshuse.

Det med de logerende i Nyboder var nu aldeles ikke noget nyt. Men en sædvane, der havde gjort sig gældende helt tilbage til Christian IVs dage.

Det skulle jo dog være folk, man kunne stole på, der holdt til i Nybo'r, folk som kunne bruges i en batalje til søs, havde Christian IV understreget i et brev til rigens admiral, der skulle have indseende med det nye foretagende. Men kongen foretrak af selvsyn at overbevise sig om søfolkenes duelighed. Som han skrev til svigersønnen, Corfitz Ulfeld: „Ded lader sig anse, at der bor en part folk i mine boder . . . som intet meget duer – hvorfor de skal alle befales at møde i morgen tidlig på Holmen, så at jeg kan se dem.“

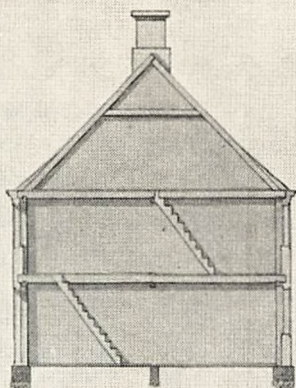
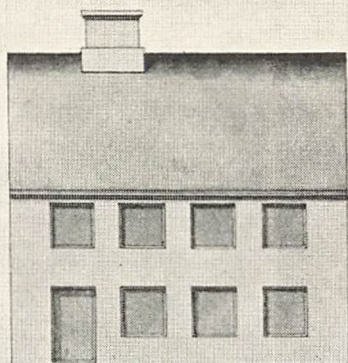
Og i hvert tilfælde ville han ikke have beboere derude, „som Os intet vedkommer“. Få år før sin død, i 1645, lod han optage en fortegnelse over samtlige indbyggere, nævnt både ved navn og tilnavn og tillige skulle anføres „lossamentet med det som derpå malet er“, dvs. numrene på de forskellige huse. For at holde rede på dem i deres ensformighed var de fra først af nummereret ligesom de ældre skipperboder, der af samme grund ved lejlighed blev kaldt „numrene“. Siden skulle der føres „rigtig bog“ over begge kvarterer, og i 1680 fik mønsterskriveren udtrykkelig besked om at notere, hvor vidt der var en eller flere beboere, altså også logerende. Tallet på disse blev direkte fastsat i 1721, og sluttelig fastslog man, at Nybo'rs folkene for en billig

leje ikke blot måtte, men skulle logere „tvende eller flere“ af kongens søfolk, alt under chefens kontrol.

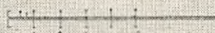
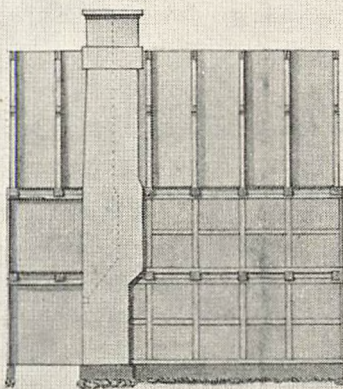
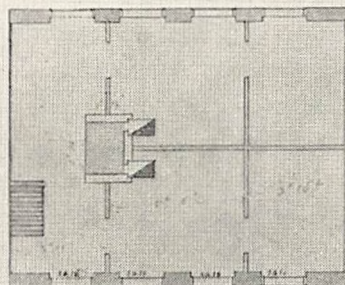
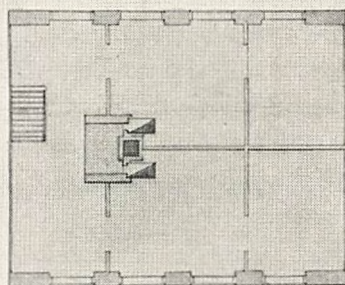
Det var i 1766, året efter man endelig var skredet til den første mere omfattende udvidelse af bebyggelsen i Nyboder.

Tidligere var det snarest gået den modsatte vej. Tallet på Nybodershusene var blevet noget formindsket. En del våninger, der slet og ret var solgt fra kronen, blev vel efterhånden købt tilbage igen, de fleste af dem. Men borgerbygninger rejste sig på andre tomter. Der var nemlig midt under svenskernes belejring sket det, at „krudtbrænderens hus“ ved Rigensgade havde vist sig at være et skæbnesvangert naboskab. Det kom i brand en dag i 1658 og sprang i luften, og tillige „opfløj en del af samme boder og nogle mennesker bleve skamferede“. Navnlig gik det ud over Tulipanstræde, hvor kun to boder var beboelige, resten ganske „spolleret“. Et minde om eksplosionsulykken var i henved 200 år en lille åben plads for enden af Merian- og Krusemyntegade, trods sin lidenhed kaldt „Nyboders Torv“. En anden „øde plads“ i Nybo'r havde sikkert samme oprindelse, men den blev et par år før 1700 bebygget med huse i den gamle stil, det første tilløb til den „augmentering“ eller forøgelse af Nybo'r, der nu måtte anses for tvingende nødvendig. Den store nordiske krig, der næppe tillod bodernes nødtørftige reparationer, satte dog foreløbig en stopper for realiseringen af slige ønsker.

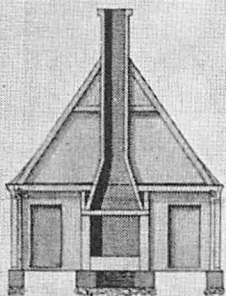
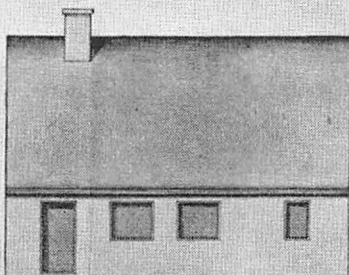
Og det blev først til alvor, da man havde sparet et byggefond sammen, „et sufficient fond“ tilvejebragt ved deponering i „banqven“, den nystiftede kurantbank, af de midler, som blev tilovers af kvarterpengene, efter at de nødvendige reparationer var foretaget. Bestemmelsen herom blev taget i 1743, da der i det hele taget var store planer fremme angående flåden og dens mandskab, dem grev Danneskjold Samsø var sjælen i, og det gav sig udslag i, at de huse, som med tiden ville kunne bygges ved hjælp af de tilvejebragte midler for „divisionernes mandskab

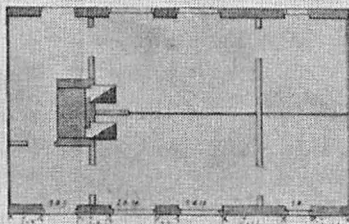
*Egningen er til et stort Bøge. Gårds. i
Nyeboer. til 10 Familier.*

1763

*Egningen af et gammelt Huse, som
var til Familien*

2. J. 1763 2. 1766.

Fra 1771 stammer denne hidtil næppe offentliggjorte plan. Som det vil ses, viser den ikke blot planer og opstalter af de „nye toetagers huse“, men også en opmåling af et af Christian IVs enetages. Man ser, hvorledes der er opført bræddeskillevægge på langs, således at der er blevet to lejligheder i stedet for en, hver med sin bilæggerovn, som der fyres i fra den fælles åbne skorsten i køkkenet. Hvad grundplanen angår, er den den samme i både de ældre og de nyere huse.

såvel som for Holmens faste stok“, skulle opføres enten på Grønland „eller og efter det projekterede dessein på de bagom Christiansholmen anlæggende øer“.

Christianshavn var nemlig atter i søgelyset, og grundlæggeren af denne bydel, Christian IVs tanke om her at skabe en marineby på sin vis atter genoplivet. Til trods for at Christianshavns vold længst strakte sig i den lange, halvmåneformede bue imod nord, den som stadig eksisterer i en næsten ubrudt linie, lå det på den måde inddæmmede område endnu for størstedelens vedkommende uudnyttet og ubebygget, ja i stor udstrækning ikke engang opfyldt. Der stod lavt vand fra flådens leje over mod voldlinien.

Men her var der altså nu udkastet planer til et ret omfattende boligbyggeri, som antydet ikke mindre end tre firkantede „øer“, forbundet med broer over de kanaler, der skilte dem og med både regelret afsatte gader og torve, altså en marineby, et Nyboder, i større stil end Christian IVs.

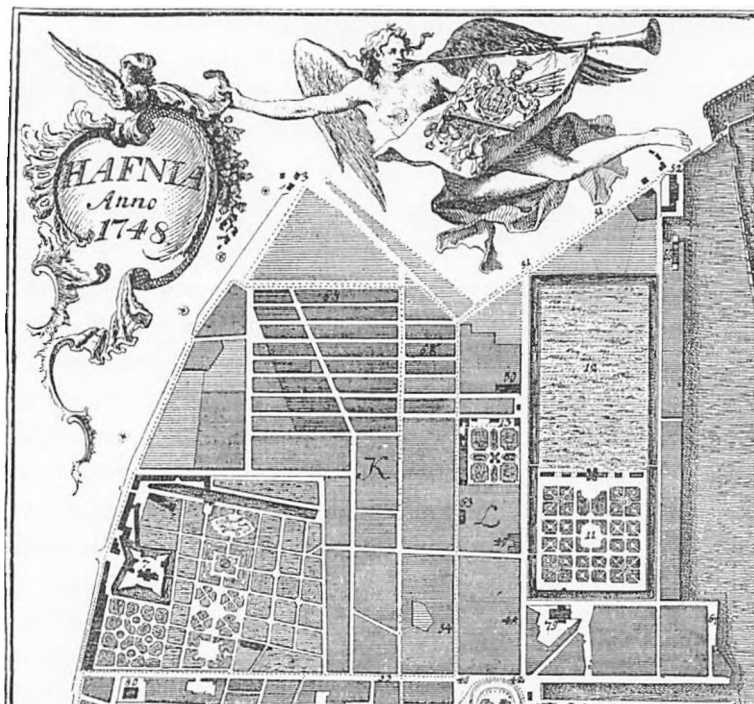
Men som hans første Christianshavnsprojekt nåede dette heller ikke længere end til papiret.

Man valgte det andet alternativ, den mere faste grund på Grønland, som man vil huske den åbne plads mellem Nybo'r, Østervold og Kastelets glacis, en tid lang beslagnet af landetaten og brugt som eksercerplads, for øvrigt også et af de steder, hvor hedsporene blandt garnisonens officerer mødtes til mere illegale og gehejme eksertier, de forbudte dueller. „Est du en honnet kavaller, så møder du mig klokken 8 i aften på Grønland“, hedder det hos Holberg. Grønland var endelig også stedet, hvor af og til misædere måtte af med livet.

DET NYERE NYBODER

Oprettelsen af en ny division i året 1755 gav stødet til, at man endelig tog hul på Nybo's byggefond. Fra 1719 havde flådens faste mandskab været inddelt i trende divisioner søfolk foruden håndværkerstokken, som i virkeligheden var den egentlige Holmens faste stok. I første omgang byggedes de små karreer mellem Hundestræde, Tigergade og Leopardstræde ud til St. Kongensgade, Hundestræde og Leopardstræde nu dele af henholdsvis Suensonsgade og Gernersgade. Endnu var man ikke gået så vidt som til at beskære den åbne eksercerplads. Man nøjedes med „den huk ved Grønland, som udi en triangel går ud fra håndværksstokkens huse til Østerportsvejen, hvorpå kan bygges 24 huse, 2 etager høje, inddelt til fire familier, to i nederste og to i anden etage, som da tilsammen kan rumme 96 beboere“. Skulle der kunne være så mange lejligheder, måtte hvert hus blive på 2 etager, „endskønt de andre Nybodershuse ere ikkun en etage høj og heller ikke med en etages påsætning kan forøges, såsom fundamentet ej dertil er anlagt“. Man byggede i to stokværk, selv om man på den måde ikke kunne opnå den i datiden så yndede „egalitet“, nemlig at husene var lige høje. Hvert hus kunne bygges for ca. 700 rigsdaler, indtil man besluttede sig til at forsyne dem med kælder. Så kom de til at koste henved 250 rigsdaler mere.

Det varede kun et par år, inden man satte et noget større byggeri i gang, og nu var det selve Grønland, der blev byggeplads. Den 28/12 1758 sluttedes kontrakt med brandmajor Henriksen og muremester Filip de Lange som entreprenører om opførelse af den halve del af de projekterede 70 huse mellem Elefantgaden,

Endnu 1748 havde Nybo'r samme udstrækning som i Christian IV's dage. De senere udvidelser beslaglagde den trekantede plads nord for boderne, indtil da kaldt „Grønland“, almindeligt anvendt som eksercerplads for landstatens tropestyrker.

fortsættelsen af det daværende Leopardstræde og den nye Elsdyr-gade. „Af samme beskaffenhed som de seneste af bemeldte murermester Lange for søfolket opbygte grundmurede huse, tvende etager høje, hvert hus indrettet til fire partier“. De skulle koste i alt 680 rigsdaler stykket.

Omtrent det samme, for at sige det nøjagtigt 672 rigsdaler, tilbød murermester Petermann 14–15 år senere at bygge hvert af de 12 „matroshuse“ for, af de 47 dobbelthuse på 2 etager, der skulle opføres i Elefantstræde og Haregade. Han var den lavest-

bydende ved licitationen og fik arbejdet, naturligvis, dog også fordi overbygningsdirektionen havde anslået byggeudgifterne til hvert enkelt hus til 780 daler, altså 108 mere end efter tilbudet, alt i alt en „besparelse“ på 1296 daler.

Murermester Petermann havde omvendt været højstbydende ved den første sanering af Christian IVs Nyboder, der var gået forud for opførelsen af disse nye huse på de gamles tomter. 431 rigsdaler og 16 skilling havde han tilbudt at betale for dem, der skulle nedrives, og de var forud takseret til kun 10 rigsdaler stykket, 130 rigsdaler i alt.

Og Petermann byggede de nye huse, skønt ikke helt efter de først udkastede planer, der havde vist samme type huse som de nye i Elefantlængen og Haregaden. Og hvad nu er nok så interessant, tillige tegninger af den type huse, de skulle afløse, de gamle enetages fra Christian IVs tid, vist nok den eneste ældre opmåling af disse eller af et af dem for at være helt nøjagtig.

Grundplanen blev overtaget så at sige uændret af de nye to-etagers huse. Forslaget om at øge den med et ekstra rum, med opgang til førstesalen, altså en trappegang, blev nemlig forkastet.

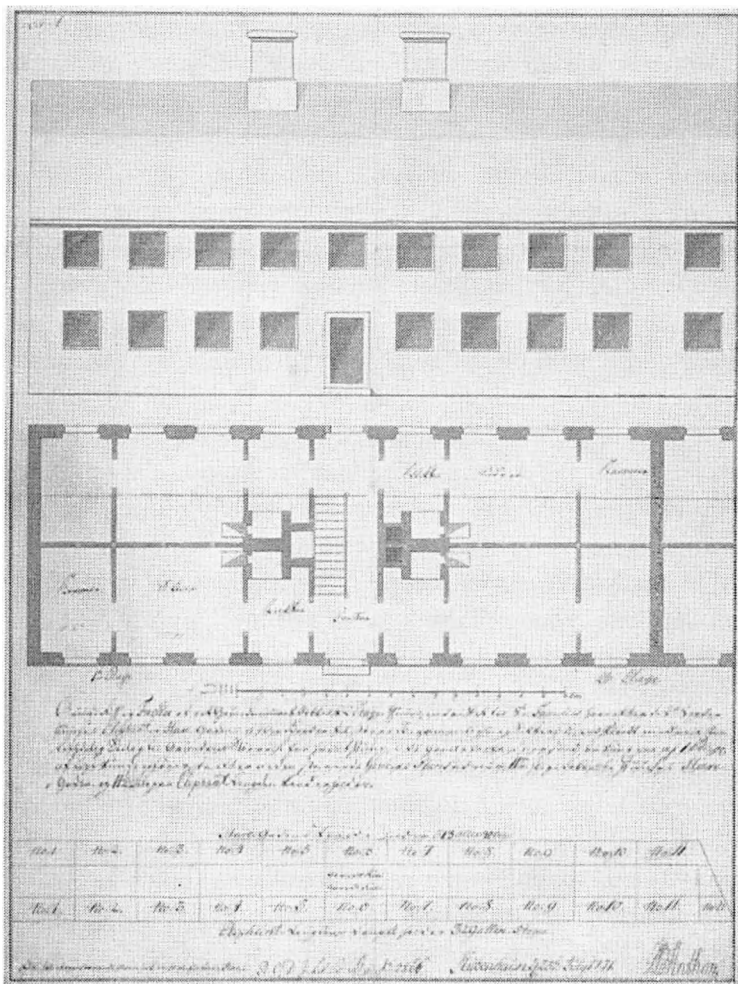
Det var ellers den ene hofbygmester, som havde kritiseret den andens, ældres projekt, G. D. Anthons tegning blev kasseret til fordel for en af den nu nok så kendte C. F. Harsdorff, dengang en ny opgående stjerne, udnævnt til hofbygmester netop det selvsamme år 1771. Måske ikke så meget af æstetiske grunde, som fordi det var det billigste at bygge efter, rettede man sig efter hans ændringsforslag.

Til både, endsige større bekvemmelighed, var Harsdorffs forslag så absolut ikke, boligmæssigt set afgjort en forringelse af Anthons projekt. Husene var i det hele efter Harsdorffs tegning nøjagtigt som de, der hidtil havde været bygget, „ikke forandret udi andet end at skorstenene vare rykkede ganske ind udi stuerne, som er commodere og bedre, og at familiernes stuer vare

holdene noget større og derimod sovekamrene lidet mindre“. Om det med skorstenenes indrykning virkelig var en fordel, kan måske diskuteres. Men selvfølgelig blev der på den måde mere fri passage gennem den kombinerede køkken-forstue-trappegang. Det fremhævede Harsdorff allerførst som en af fordelene ved hans plan i forhold til Anthons: „Udi denne tegning befindes mere trappe, hvilket er meget fordelagtigt udi kaserne!“ Javist, men en kaserne i almindelig forstand var Nyboder dog ikke. Der kunne jo ikke blive tale om hurtig udrykning fra belægningsstuer med et større antal senge. Det krigsdygtige mandskab fra de to lejligheder på „salen“ skulle vel nok kunne komme ned i en fart, selv om der kun var én trappe!

Anthon havde derimod villet nøjes med kun én trappe for hver 4 førstesals lejligheder – eller rettere en veritabel trappegang. Efter hans forslag skulle der bygges dobbelthuse med fire lejligheder både foroven og forneden. Og så skulle hver lejlighed have sit specielle køkken, således at man nu „hævede alt muligt fællesskab mellem familierne“.

Struensee har jo fået skyld for meget, både ondt og godt. Men når Anthons reform ikke blev gennemført i Nyboder, skyldtes det i hvert fald hans regime. Faktisk var man i admiralitetskollegiet – datidens marineministerium – indstillet på at forelægge Anthons projekt til kongelig approbation. Man havde jo modtaget det fra bygningskommissionen, som man havde rådspurgt, fordi søetaten på det tidspunkt ingen bygmester havde, og som var gået ind for den fremsendte tegning. Men inden man nåede til at forestille kongen sagen, var kollegiet ved en af de af Struenseeregimet så anvendte kabinetsordrer blevet befaleet fremtidig at forelægge alle bygningssager for den netop udnævnte overbygningsdirektion. Og resultatet var altså blevet „den af professor og hofbygmester Harsdorff forfattede tegning“, som direktionen havde givet sin velsignelse.

Da der i 1771 var tale om opførelse af nye Nybo'shuse, ville hofbygmester G. D. Anthon forbedre deres indretning ved at etablere en veritabel trappegang i hvert toetages dobbelthus. Men hans nok så berømte kollega, Harsdorff, reviderede planen, så dette ikke blev til noget.

Anthon havde vel nok hævdet at have iagttaget „såvel de ordentlige som økonomiske bygningsregler i overensstemmelse med deres vilkår som bebor bygningerne“. Men åbenbart havde, han taget for meget hensyn til det sidstnævnte, mere socialt betonedede forhold.

Som Harsdorff åbenbart ikke havde nogen videre sans for, og han, den nys udnævnte, har vel skullet insinuere sig ved hove. Og bortset fra det strategiske – de mange trapper! – slog han udelukkende på det økonomiske. For det første kunne der, når man sparede forstuerne og alt i alt blev ved det gamle, blive plads til 8 familier mere på det terræn, der var til rådighed. Og dernæst kunne der, efter Harsdorffs projekt „spares noget anseeligt udi bekostning“, for ikke alene ville der efter Anthons, både komme flere skorstene og flere skorstensrør, men også en hoben flere „schilderommer . . . så og 176 dørre meere“.

Og havde kollegiet på denne måde sagkundskaben med sig, lod det dette reducerede projekt gå til kongelig godkendelse.

Det var jo meningen at erstatte begge „de tvende gamle forfaldne længder matroshuse i Elefant- og Haregade“ med nye 2-etagers, men man nåede i de første to etaper, henholdsvis i årene 1772 og 1773 kun at få udskiftet de 24 huse i Elefantlængen. De 23 huse i Haregaden havde „siden den tid henstået uden nogen synderlig reparation, indtil de endelig ved krudttårnets sprængning ruineredes således, at man, for dog nogenlunde at soulagere det mandskab, der havde samme til beboelse, tillod dem at bebo disse huse, om de lystede, uden at svare noget i kvarterpenge“. Flere af husene var dog så ødelagte, at de var „aldeles ubeboelige“ og havde stået ledige – uden tag eller vinduer.

For anden gang havde en eksplosionsulykke ramt Nyboder. Krudttårnet på Østervold var sprunget i luften i 1779, og der var ikke blot blevet slået henved et halvhundrede mennesker

ihjel, men også sket betydelig materiel skade. Over hele Nybo's så man spor af eksplosionen. Værst var det naturligvis gået ud over karreerne nærmest krudttårnet, som havde ligget lige ud for Hjertensfrydgade, altså i denne gade og de andre „længst ud mod porten, såsom på Elsdyrsgade og Hjertensfrydslængde og i Tulipan-, Elsdyr- og Haregaden“, hvor husene var „således spolerede, at hovedmurene her og der vare revnede og sjunkede, skorstenene dels knækkede, dels revnede, alle skillerum nedfaldne, vinduerne udslagne, vindueskarne, rammer og hænge-skodder dels knust, dels forkommet, lofterne spaltet, nogle bjælker knækkede, nogle døre borte og resten gjort ubrugelige, tagene til gården og gaden rent afblæst og en del af sparværket og lægterne spoleret“.

At råde bod på denne ødelæggelsernes vederstyggelighed anslog man ville koste 40.800 rigsdaler.

Og nu blev det altså også til alvor med saneringen af Haregade. Denne gang blev tømremester Suhr den lavestbydende ved licitationen, og hans pris lå tillige under det overslag, der var gjort. Og til trods for, at prisen også lå under den på de en halv snes år tidligere opførte huse i Elefantlængen, skulle de nye huse i Haregaden efter tilbuddet være bedre end disse, med en sokkel af bornholmersten „til konservation imod tagdryp“ – tagrender kendte man endnu ikke – og med et dørtrin for gårddøren, ligesom der ikke skulle „bruges Saltholm-, men alene Faxøkalk“.

„Da nu dette bud er langt ringere, end man kunne have forventet efter indeværende tiders høje priser på de fleste slige materialier, og der således efter overslaget at regne ved samtlige huse vindes i alt 7.558 rigsdaler, 3 skilling“, ja, så var det jo ikke så mærkeligt, at Suhrs tilbud blev modtaget.

Han fik også rydningsarbejdet i entreprise, for 26 rigsdaler, 1 mark pr. hus, hvilket var 10 rigsdaler mere end man havde anslået. Men så kom det også til at knibe for ham at overholde kon-

trakten, og han måtte søge om udsættelse af slutterminen. Han havde ikke kunnet få byggematerialer så billigt, som han havde regnet med, og kunne kun lejlighedsvis skaffe sig materialer til en rimelig pris. Det kom ham nu til gode, at hans tilbud havde været så lavt, og han fik fristen forlænget.

Men selv om de nye huse gav plads til dobbelt så mange som de forsvundne, var det i længden ikke nok.

„Iblandt de mange besværligheder, tidens kostbarhed medfører for Deres majestæts søfolk, er ingen mere trykkende for den gifte del blandt dem end den store husleje, de af dem må sætte sig for, der ikke kan tilhjelpes til fri hus i Nyboder“. Således hed det med tidens vante vidtløftighed i en forestilling fra 1784, og der fortsættes: „Og denne hjælp kan ikke vises uden cirka 600 mand. Resten, der er den største del, må leje sig ind hist og her i byen og for lejlighed betale 10 à 12 rigsdaler og derover, som er for byrdefuldt især for divisionsmandskabet, der ikke ydes mere end 16 rigsdaler i gage og 9 rigsdaler kvarterpenge.“

Så vanskeligt var det at få husrum, at mange søfolk måtte søge sig deres bolig udenfor stadens porte.

Og selvom man prøvede på at bedre forholdene ved at bygge toetagers huse i stedet for de gamle med deres ene stokværk, var det kun sket, efterhånden som de var blevet helt brøstfældige.

Nu måtte der bygges nye huse, og det lod sig kun gøre, hvis søetaten kunne få rådighed over „den ledige plads imellem de yderste Nyboders længer og Østerport, Grønland kaldet“.

Som om det var noget helt nyt! Men nu var det altså hensigten, at søetaten ville underlægge sig dette hidtil landmilitære domæne i dets fulde udstrækning. Og den kongelige bevilling blev givet.

Det følgende år skred man til opførelsen af de „61 nye toetagers huse“ mellem Elsdyr- og Delfingade. De skulle koste

820 rigsdaler stykket, og nu var det igen murermester Petermann, der fik arbejdet.

820 rigsdaler var jo en høj pris i forhold til de 662 for blot en god halv snes år siden, og man havde endda opnået dette pris-tilbud ved at lægge pres på murermesteren. Hans første overslag havde lydt på 845 rigsdaler, og givet var det, at tømrermester Suhr, som „entreprenerede“ byggeriet 1771–72 havde haft betydelige tab derved og forgæves søgt at få staten til at godtgøre dette. Nu skulle Petermann tilmed bygge på en åben grund, så selve byggepladsen måtte indhegnes, og havde heller ikke den mulighed at skaffe sig billige materialer ved at købe de ældre huse. Det var jo ingen sanering, men et nybyggeri.

Tilmed var søetatens bygmester, professor Mogens, der havde gennemgået overslaget til det tidligere byggeri i Haregade – de nye huse skulle jo være nøjagtig som de første – kommet til så at sige samme resultat som Petermann og havde kun kunnet reducere hans stykpris med $\frac{1}{2}$ mark! Og heri var endda ikke, som i Petermanns tilbud, indkalkuleret byggeudgifterne til de „tvende indhegningsmure ved enderne, som ved allernådigst resolution af 10. september 1783 for bestandig var gjort brugelige“, eller de ekstra bekostninger, nogle nødvendige ændringer af bjælke- og sparværket havde ført med sig, for ikke at tale om den ene rigsdaler og 32 skilling, der skulle beregnes for opstillingen af hver kakkelovn.

Alligevel lod man „entreprenøren opkalde i kollegio for om muligt at formå ham til at afslå noget i licitationsprisen“, og han havde ladet sig lokke til at gøre et afslag, så prisen blev 820 rigsdaler.

Noget nyt var det, at der „i den ene længde indrettedes tvende officersboliger“, bygget efter fremlagte og approberede tegninger. De skulle ellers også for eftertiden tjene til rettesnor i analoge tilfælde.

Som nævnt var det allerede ved nyordningen af marinens forhold i 1719 bestemt, at der for hver division skulle bo to sø-officerer i Nybo'r, naturligvis „for at holde beboerne i disciplin“. Eller, som det mere udførligt hed i den samtidig udstedte instruks, at officererne skulle „beflitte sig på, at iblandt de hans kompagni tillagte huses beboere holdes god skik og politi, at husene af dem ikke ruineres, håndhæve de fredelige for ufred og overalt (o: frem for alt) revse de liderlige og ufordragelige, og om det ikke kan hjælpe, da anmelde dem til chefen af divisionen, at de af husene kan vorde udvist“.

Dengang havde officererne altså selv måttet indrette de anviste huse efter eget forgodtbefindende, men da det en snes år senere, i 1741, blev bestemt, at der fremtidig skulle være 3 officerer pr. division, blev de pågældende boliger indrettet på offentlig bekostning, en udgift for statskassen på 132 rigsdaler for hver, efter det overslag stadsbygmester Banner Mathiesen og Nybo'rs inspektør, Simon Nyeborg, havde udarbejdet sammen med håndværkerne. Ikke blot skulle gårdene indhegnes med plankeværker og forsynes med „skure“ – lokum'er måske – men også husenes indre sættes i passende stand, lofterne tættes og bræddegulve lægges, og tillige skulle der anskaffes „skikkelige døre med deres beslag“, i stedet for de ellers brugelige halvdøre.

Omtrent samtidig med at Nyboders bebyggelse fik dette nye islæt, en afveksling i det ellers så regelrette og noget ensformige gadebillede, var en bygning, der også skilte sig ud fra de gemene matroshuse, blevet fornyet, nemlig Nybo'rs sprøjtehus, der dels havde været aldeles forfaldent, og dels ikke rummeligt nok, sådan at man ikke havde kunnet give „sprøjten og dens tilbehør“ en ordentlig behandling. Når den havde været i brug, var der ikke plads til at hænge den våde slange op for at tørre.

Også her var murermester Petermann i aktion, selv om han havde måttet reducere sin pris på 224 rigsdaler og 2 skilling til

212 rigsdaler, og det til trods for, at man ikke helt havde villet følge hans tegning til det nye grundmurede sprøjtehus, men efter stadsbygmesterens forslag havde krævet, at der, både „for sirligheds og varigheds skyld“ blev sat en sokkel af „bornholmersten“ på forsiden og tillige en indfatning på hver side af porten. En lignende udsmykning fik jo den nok så statelige bygning, Petermann også byggede blot få år senere, den grundmurede Nyboders vagt, som 1787 trådte i stedet for en ældre, mere tarvelig bindingsværksbygning.

Petermann havde i den periode åbenbart eneret som bygmester i Nyboder. Han havde også fået i opdrag at indrette de fem nye skolehuse, som i 1786 føjedes til den hidtil eneste eksisterende skole, drengeskole altså, i Nyboder, Broens skole, der lå på hjørnet af Løvegade og Borgergade, men nu „ganske utilstrækkelig til den store mængde ungdom, der skulle oplæres“. Hver af de ny skoler skulle kunne rumme 100 børn og optog hver for sig 3 Nyboderhuse, alle på to nær, nemlig en på hjørnet af Nygade og Kongensgade og en anden på hjørnet af Meriansgade og Adelgade, i hjørnehuse ud mod Borgergade, på hjørnerne af Bryggerens længde, Skolemesterlængden, Bjørnegade og Kamelgade. De to af dem i Bryggerens Længde og Nygade var beregnet for drenge i håndværkerstokken, de andre fire, nemlig Broens skole og de nyoprettede Bjørne-, Merians- og Kamelgade, for henholdsvis 1., 2., 3. og 4. division.

Disse skoler var dog „blot læse- og skriveskoler“ for drengebørn altså. Man fandt det ikke nødvendigt at give Nybo's pigebørn undervisning i disse fag, heller ikke da der en god halv snes år senere, 1798, blev tale om oprettelse af en pigeskole, takket være den økonomiske støtte, som „eksekutorerne af det Reiersenske testament“ havde tilbudt at yde et sådant foretagende, nemlig til anskaffelse af „materiel og redskaber til spinderiarbejde samt ... passende præmier“. Nybo's pigeskole

kunne optage et hundrede elever, „som skulle lære religion og moral såvel som håndarbejde, begyndende med spinding, knytning og syning“, og som det hed i forestillingen, i det hele være „til oplysningsvæsenets forbedring og industriens fremme“.

Ikke mindst det sidste lagde man megen vægt på i de dage, hvilket kom til orde, da man blot et par år senere ændrede undervisningsplanen for de 6 drengeskoler. De var jo oprettet fortrinsvis af „moralske“ grunde for „at lære børnene religion ved at lære dem at læse samt at lære dem nogen skrivning og regning. Men sand nytte af disse skoler havde man ikke sporet og kunne næppe forvente efter deres nuværende organisation – de mangler alle det væsentlige: det er at skabe lyst hos ungdommen til gavnlig virksomhed“.

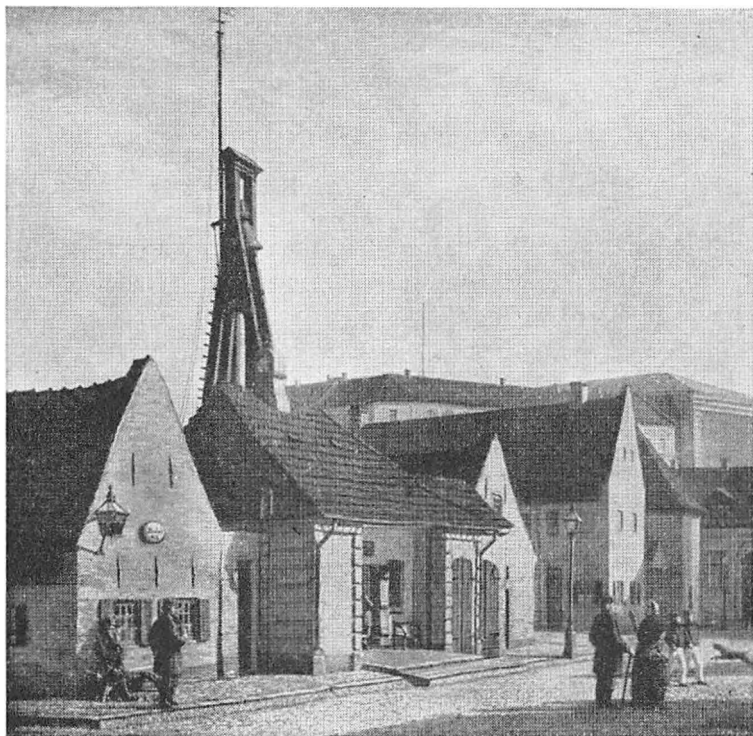
Formålet med den nye undervisningsplan skulle herefter være: „at bibringe håndværksstokkens og divisionernes mandskabs drengbørn moralitet og arbejdsomhed med netop så megen kundskab, som de behøver for at blive gode håndværkere og gode søfolk i kongelig Majestæts tjeneste“.

Til den ende måtte der i skolerne undervises i moral, religion, regning og skrivning samt anvises til nyttig håndarbejde: at snedkerere, dreje, rebslå m. m. og noget gymnastik.

For at realisere disse planer ville der udkræves både lærere og opsynsmænd samt andre lokaler, dog at de 6 skoler nok kunne indskrænkes til 3.

Men tilbage til den mere almindelige udvikling i Nyboder. Og først en nærmere omtale af den nye vagtbygning, som allerede 1777 „ifølge derover tagen synsforretning behøvede af ny opføres“.

Troligt nok på denne baggrund, hvad Holmens chef 10 år senere forsikrede, at den nu var så gammel og forfalden, at den med derved værende sprøjtehus og klokkestol ikke fortjente videre reparation.

Nybo's Vagt blev bygget 1787 efter tegning af professor Mein til aflosning af en da næsten 100 år gammel bindingsværksbygning. P. Lunds maleri findes i Bymuseet.

Tegningen til den ny vagt – som den gamle med sprøjtehus og klokkestol – blev givet af „professor og bygmester“ Mein, hvis overslag lød på 1.363 rigsdaler og 72 skilling. Og Petermann var blevet den lavestbydende ved licitationen, men bød højest, 32 rigsdaler for den gamle vagt til nedbrydning. Den var vurderet til 30.

Han havde hele tiden noget at gøre i Nyboder, i 1788 skulle der bygges „lokummer for de nye huse“ og det følgende år 46 gamle huse indrettes til baracker for de „indrullerede“, altså virkelige kaserner til flådens værnepligtige mandskab.

Det har vel også været Petermann, som indrettede de tvende nye matroshuse i den nye længde på Grønland ud imod volden til lokaler for det selskab, som en del af Hans Majestæts søoffice-rer samme år havde forenet sig til „for ved konversation, læsning m. v. at kultivere deres videnskab“. Og i hvert fald var det Petermann, som i det følgende år 1790 sluttede kontrakt om opførelse af de „endnu 51 nye matroshuse, som kan rummes på Grønland“. Man havde ikke før kunnet opfylde Hans kongelige majestæts ved resolution af 10. juni 1785 allernådigste befaling nok at opføre matroshuse på den tilbageværende del af Grønland. Der havde nemlig stået et bræddehus, som af den russiske regering „var bekostet opført til højstsammes søfolk“. Men nu endelig havde den russiske gesandt meddelt, at hans hof ikke havde noget imod, dette hus forsvandt.

Nu kunne Petermann også udfolde sig her. Og denne gang fik han arbejdet uden licitation. Man havde jo været „fortrinlig fornøjet“ med de huse, han allerede havde bygget, de første 13 til 820 rigsdaler, mens han havde fået 800 rigsdaler for de følgende 49, da nemlig murstenene i mellemtiden var blevet billigere. Og den samme pris tilbød han nu at holde.

Stakkels Petermann! Det skulle han ikke have indladt sig på. Han måtte efter fuldførelsen af disse huse allerunderdanigst andrage om at måtte tillægges 20 rigsdaler pr. hvert af disse huse. Han ville blive aldeles ruineret, dersom majestæten ikke ville tilstå ham denne nåde.

Kravet var, efter hvad også søetatens bygmester måtte indrømme, for så vidt rimeligt nok, da materialepriserne var steget i en grad, man ikke havde kunnet forudse. Og det må håbes, der kom noget positivt for ham ud af den korrespondance, kongen befalede, at admiralitets- og kommissariatskollegiet skulle indlede med finanskollegiet.

Måske er han alligevel kommet lidt til agters? Næste gang

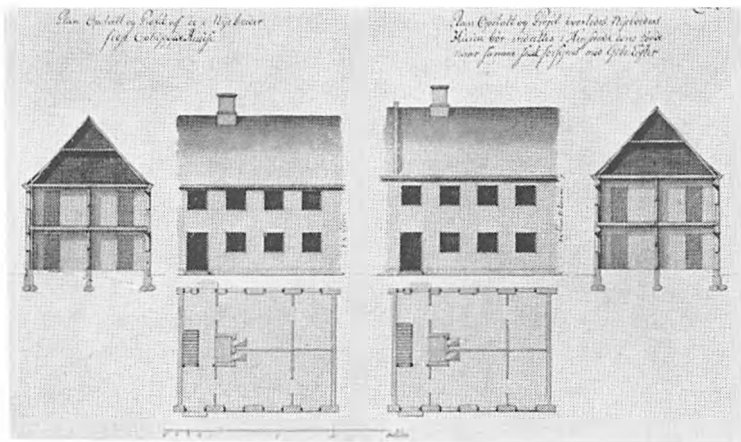
han optræder som entreprenør i Nybo'r, er det i hvert fald i kompagni med en kollega, murermester West. De overtog i 1795 de årlige reparationsarbejder i hele Nybo'r i de kommende 20 år for en betaling af 2.000 rigsdaler.

1795 var jo det år, København blev hærget af den sidste af de to kæmpebrande i det 18. århundrede. Direkte berørte katastrofen ikke Nybo'r, derimod indirekte, dog på en positiv måde, om man så tør sige. Adskillige af såvel håndværksstokkens som divisionernes mandskab var blevet husvilde efter branden, eller ville blive det. De første, fordi flammerne havde ødelagt deres hjem, de sidste, da de var blevet udsagt til flytning først-kommende Michaeli. Det ville blive svært for dem alle at finde huslejlighed efter branden, og med den stigende husleje især for dem med store familier „ville denne måske blive alt for trykkende“.

Bedst ville det være både „for tiden og fremtiden“ at bygge „baracker“. Men straks at bygge til alle de trængende, kunne ikke lade sig gøre, dels af mangel på både materialer og håndværkere, og dels fordi det ville bidrage til, at „materialierne og arbejdslønnen måske ville løbe i vejret for byen“.

Men man regnede med at kunne få 13 huse færdige til først-kommende Mikkels dag, 13 huse, der ville kunne bekostes af søetatens ordinære bevillinger. De to nævnte murermestre, Petermann, nu tituleret brandkaptajn, og West, havde tilbudt at tage arbejdet for 15.740 rigsdaler, 15 skilling, et tilbud, som søetatens bygmester havde „modereret“ til 15.387 rigsdaler, 12 skilling.

Jo, godmorgen. Ved den licitation, der som sædvanlig blev holdt „i kollegio“, mødte overhovedet ingen for at byde! Man måtte gå til biddet og lade d'herrer Petermann og West få deres forlangte pris. Og endda var de bange for, at de skulle få tab af foretagendet, måtte i hvert fald betinge sig at få deres penge

Den store Brand 1795, der lagde store dele af København i aske, bevirkede, at man lod opføre brandgavle i de senere byggede huse i Nybo'r. Planen viser Harsdorffs hustype med skorstenene inde i stuerne.

successive, efterhånden som de så lejlighed til at skaffe sig materialerne. Det var jo den eneste måde, man kunne få husene bygget på inden Mikkelsdag. Blot måtte Petermann og West forpligte sig til at overtage de 14 gamle huse, som stod på byggepladsen for 25 rigsdaler stykket.

Det var på sydsiden af Ulvegaden, de 13 nye huse skulle bygges, stadig efter Harsdorffs tegning, dog med de ændringer, at de blev „gipsede under lofterne for at blive mere renlige“, og der skulle mures brandgavle mellem hvert andet hus. Det havde man åbenbart lært af ildebranden.

De 8 huse, som byggedes næste år, var blevet et par hundrede rigsdaler dyrere stykket. Lidt hjalp de flere lejligheder naturligvis, men der var stadig mange af marinens folk, som søgte huslejlighed i Nybo'r. I 1797 således 176 familier fra håndværkstocken, „den største del i den ynkværdigste forfatning formedelst den dyre husleje og den trang, der haves på boliger for denne

stand“. Kun godt halvdelen af håndværksstokkens familier havde fundet ly i Nybo’r, 735 af 1517, og hver bolig derude måtte jo „med den moderate pris 4 rigsdaler om året være en understøttelse, som kun den skikkelige og duelige mand kan tilkomme“.

Nu måtte dog naturligt myndighedernes blikke falde på barakkerne til de „enrullerede“, der tilmed i „en del år“ havde stået ubeboede. Atter indrettet til beboelse kunne de rumme 24 familier, og dette byggeri blev sat i gang i 1797, samtidig med, at man føjede endnu 7 toetagers huse til dem, der året før var bygget i Ulvegade. Petermann og West havde atter givet tilbud, som de ikke ville fravige, nemlig på 1.700 daler for ombygning af barakkerne og 9.980 daler for nybygningerne – altså 1425 daler stykket.

„Ringere ville de ikke entreprenere disse bygninger“, dog således, at hvis materialerne „ved skibsfartens åbning“ sank i pris, kunne priserne reguleres derefter.

1797 var ikke i mindre grad et skelsættende år end 1795. Det var ikke blot det år, da A. P. Bernstorff døde, men hele udviklingen trådte efter det ind i en ny fase, og den florissante handelsperiode stundede mod sin afslutning. 1807 brød jo brat „de danskes vej til ros og magt“, hvad naturligvis måtte ikke mindst mærkes i Nybo’r.

Ellers var der jo i det mellemliggende tidsrum sket både det ene og det andet herude, også andet end hvad der er fortalt om skolevæsenets udvikling.

De sårede, som hørte hjemme i Nyboder, havde endnu efter slaget på reden, måttet indlægges på Søkvæsthuset, fælles for hele flådens udkommanderede mandskab. Men i 1807 stod det nye Søetatens hospital rede til at modtage de kvæstede Nybo’rs-folk. Det var bygget i årene umiddelbart før, i selve Nybo’r, mellem Kokke- og Balsamgaden, i stedet for en af bydelens ældste og mest forfaldne længer.

Manglen af et godt sygehus for marinens faste mandskab havde hidtil været „en meget væsentlig ufuldkommenhed“ ved Hans kongelige majestæts søetat. Vel lønnede majestæten både diverse kirurger og underkirurger samt gav penge til medikamenter, men dels var kirurgernes lønninger ikke større, end at de var nødt til også at have privatpraksis, dels var der jo kun nogle „forbindingsstuer“ i Nybo’r, mens de, der skulle „kureres“ på længere sigt, enten måtte plejes hjemme eller indlægges på Søkvæsthuset.

For det første var dettes økonomi slet ikke beregnet på noget sådant, således at det måtte blive så som så med pasningen af de indlagte Nybo’rsfolk, og for det andet holdt disse i almindelighed ikke af at komme så langt hjemme fra! De ville hellere ligge i deres egne huse, hvad imidlertid havde den hage, „at da de ikke der bleve hensigtsmæssigt ’forfleget’, så blev sygdommen i den måde opholdt, og mandens tid så meget længere tabt for den offentlige tjeneste“.

Det var jo det. Men man var nu indenfor admiralitets- og kommissariatskollegiet heller ikke blind for de humane hensyn, der burde tages: „Dette og mere end dette, nemlig de pligter, som menneskeligheden pålægger enhver husfader at bære, nemlig al omhu for sine tjenestetyendes helbredelse, byder os at hendrage Deres kongelige majestæts allernådigste opmærksomhed på manglen af et hospital for søetatens faste mandskab og allerunderdanigst at indstille, at et sådant måtte blive foranstaltet, uagtet det ikke kan ske uden at forøge den kongelige kasses udgifter såvel til anlægget som til vedligeholdelsen“.

„Forflegningen“ af de indlagte patienter burde helt og holdent overtages af hospitalet. Dog burde hver familiefader af sit eget „gehalt“ betale det samme, som tidligere var ydet til Søkvæsthuset, ligesom enhver rekonvalescent burde arbejde „til hospitalets fordel“.

Først i det nittende århundrede fik Nybo'r et mere anseeligt bygningsværk, det nye Sætatens Hospital, der i vor tid har måttet forsvinde, fordi Kronprinsessegade skulle føres igennem.

Naturligvis burde hospitalet administreres af en „økonomus“, og foruden overkirurgen skulle der være en reservekirurg for hver af de fire divisioner samt en for håndværksstokken, „der alle burde logere på hospitalet til øjeblikkelig hjælp for patienterne“. Og for „at påse alt hvad der angår politivæsenet“, navnlig „sørge for at ingen uberettiget blev indlagt og holde rekonvalescenterne til arbejdet“, burde hospitalet daglig inspiceres af officerer fra de forskellige afdelinger, med en månedlig inspektion af hospitalsdirektionen, bestående af „en videnskabsmand i lægekunsten, en repræsentant fra kollegiet og en søofficer“.

Af største vigtighed var det selvfølgelig, at hospitalet ikke blot skulle være for det tjenstgørende mandskab, men sandelig også for deres familier, koner og børn, der jo ikke havde haft nogen adgang til at blive behandlet på Søk væsthuset. Institutionen var altså et virkeligt socialt fremskridt.

Der selvfølgelig, som også antydet, ville skaffe staten øgede udgifter. De årlige lønninger blev anslået til 10.000 rigsdaler. Og opførelsen blev overtaget af „murer- og tømremester West“ for en byggesum af 44.000 daler.

Tiden stillede i det hele øgede krav både på den ene og den anden måde. I årene efter århundredskiftet blev officersboligerne efterhånden ombygget eller fornyet, almindeligt med samme motivering som den på hjørnet af Enhjørnegade og Adelgade, der var „gammel og lå så dybt imod gaden, at reparationer derpå formedelst fugtighed ville være spildte“. Huset blev opført i 2 etager, således at officersboligen blev „i etagen“, mens stuen blev indrettet til matrosboliger. „Usunde og upassende boliger for officerer og sammes familier“ var også de tre brøstfældige og lavtliggende huse, der 1803 blev erstattet af nye, „de tvende på samme plads som de to første, og det tredie på hjørnet af Balsamgade . . . , da den længe havde de ældste og sletteste huse“.

Det næste år forsvandt da også to længer af de ældste huse i Balsamgade og Bjørnegade for at erstattes af nye toetagers, som dog kun delvis skulle bebos af officerer, og *det* artilleriofficerer, samt af artillerikonstabler, der var blevet husvilde, efter at landetaten havde overtaget Søetatens laboratorium på Christianshavn og dermed de barakker, hvor hidtil „tøjhusfolket“ havde logeret. Ud over de fire artilleriofficerer og de andre beboere fra laboratoriehuse vil de nye huse i Balsam- og Bjørnegade yderligere kunne rumme samtlige de Nybo'rs familier, som forud havde boet i de enetages længer.

Et enkelt officershus blev opført på hjørnet af Rævegade og Borgergade. Indehaveren måtte svare ekstra 24 rigsdaler årlig leje, fordi „lokalitetens størrelse afgav større lejlighed for denne familie“.

Det var i skæbneåret 1807, hvis følger for Nybo'r blandt andre blev denne, at en hel del af flådens faste mandskab blev afske-

diget, naturligvis i første række „forsømmelige, liderlige og uordentlige folk“, og det blev bestemt, at de 87 halve huse, som blev ledige til Mikkelsdag 1811, skulle afgives til håndværkerstokken fra divisionerne, „fra hvilke de i hvert fald en tid lang godt kunne undværes“.

På lige linie hermed lå det jo også, at tallet på officersboliger nogle år senere blev betydeligt forøget. Ikke mindre end ti nye huse blev i 1817 bestemt til at sættes i stand som officershuse, efterhånden som søetatens midler tillod det. Det var numrene 1-2 og 3 i Bjørnegade, 18 og 32 i Ulvegade, 1 og 13 i Haregaden samt tre forhen kasserede, nemlig Løvegade 1, Rosengaden 26 og Timiansgaden 3. I fuld udstrækning blev denne befaling dog næppe udført, men for fabrikmesteren på Holmen, den kendte skibsbygger Schifter, skulle der samme år bygges et hus „på tomten af det på hjørnet af Borger- og Enhjørnegade under bombardementet nedslåede hus“.

Hvad i hvert fald ikke blev til alvor, var, hvad man havde tænkt på i 1816, at indrette de tre Nybo'erslænger mellem Ny Østergade – nuværende Store Kongensgade, fra Gernersegade til Østbanegården – og Østervold som kaserne for prins Frederik Ferdinands lette dragoner. Vel var det resolveret, at de skulle afgives til landetaten, men søetaten havde foreløbig beholdt rådigheden, og allerede 1819 blev der givet ordre til, at den ny skole i Nybo'r skulle indrettes i en af disse længer, den nærmest den allerede eksisterende drengeskole i Gåsegade.

Den reformering af Nybo'rs drengeskoler, der var foretaget få år før, havde langt fra ført til ideelle vilkår, nemlig fordi disse søetatens drengeskoler alene var „indrettet for de i tjenesten indskrevne drenge“, og det ikke lod sig gøre at optage andre „uden at bryde deres orden og disciplin“.

Men det betød, at ikke mindre end de to trediedele af Nybo'rsbørnene, „omtrent i et antal af 600 af begge køn“, ikke fik

nogen ordentlig undervisning, hvilket jo naturligvis efter den nye almueskoleordning af 1814 ikke kunne tolereres. Tidligere havde man set mere stort på slige tilstande.

Men hovedstadens almindelige borger- og almueskolevæsen kunne ikke bestride undervisningen af Nybo'rsbørnene, og følgelig blev det nødvendigt at indrette skoler „for det faste mandskabs børn, hvis de da ellers ikke til skade for det almindelige vel skulle opvokse i uvidenhed og vankundighed“.

Selv om det drejede sig om undervisningen af henved 600 børn, mente man dog at kunne nøjes med skolelokaler, der kunne rumme halvdelen! Man regnede nemlig med, at „når den indbyrdes læremetode indførtes“, ville undervisningen intensiveres, så børnene blot behøvede at gå i skole enten den halve dag eller hveranden.

Med opførelsen af denne Nybo'rs skole, „i en lang årrække var den en af Københavns bedste almueskoler“, kan man sige, at det gamle Nybo'r var endelig udbygget. Selvfølgelig var der foregået en vis udvikling siden Christian IV, en udvikling, der dog gennem alle årene havde haft samme tendens og stadig var gået i retning af at forøge og forbedre den lille by i byen.

Ja, Nybo'rs særstilling var til og med på det sidste blevet understreget derved, at det havde fået sin egen kommandant. Det var sket for at søge opsynet forenet i „én person, som lettere kunne hæve de uordener og uenigheder, der hidtil havde fundet sted“, end de mange, som tidligere havde haft opgaven. De gode herrer i kollegiet fandt åbenbart den nye øvrighedsperson, kaptajn F. Lütken, lidt for nidkær i tjenesten. I det mindste måtte kongen selv forhøre i kollegiet, hvorfor man ikke havde villet forelægge ham det forslag, kommandanten havde indsendt til godkendelse.

Det drejede sig om de udsalgssteder, der tværtimod loven og profeterne for ikke at sige krigsartiklerne, nu var i alt ikke mindre

Helt ned i det 20. århundrede, indtil 1923 havde Nybo'r sit eget politi og indtil for 100 år tilbage sin egen tappenstreg, et optog som det herover viste, blot at billedet ikke har medtaget det kor af hujende gadedrenge, som gerne fulgte i kølvandet. Tegningen findes i Marinemuseet.

end halvhundrede i tallet, og som kommandanten ville have gjort lovmedholdelige. Hvilket kollegiet ikke ville inklade sig på at anbefale – ikke blot fordi de var forbudt, men på grund af deres skadelige følger.

Vel var det ikke meningen, at indehaverne skulle have lov til at holde værtshus. De måtte nok sælge brændevin, blot ikke „til siddende gæster“, som man sagde. Men alligevel – det var jo sådan, at i ethvert af Nyboders huse „almindeligt var fire beboere, som tilligemed de hos dem logerende eller hos dem i besøg kommende, vist som oftest ville søge udsalgsstederne for at traktere hverandre med brændevin, hvilket da lettelig hos den klasse mennesker ledte til stridigheder!“ Og det var jo i virkeligheden noget vrøvl, ja så utilsløret blev det naturligvis ikke sagt, når det blev hævdet, at udsalgsstederne i Nybo'r ville spare beboerne for den lange vej til byen. Dens huse lå jo længst tæt ind på bydelen. Men Lütken har åbenbart haft kongens øre, blot blev det i resolutionen bestemt, at antallet af slige høkerboder med tiden skulle skæres ned til tyve.

Ja, sligt havde næppe kunnet passere „i den lykkelige tid, da Hans kongelige Majestæt personlig deltog i kollegii ventilata og gav dem deres udslag“, som skrevet står i en anden forestilling til kongen, nemlig i anledning af, at en privatmand havde ansøgt om at købe en byggeplads i Nybo'r, og man henviste til traditionen fra hin tid, da der blev „strengt holdet over, at ingen plads i Nybo'r afstås til private bygninger“.

Det var dengang! Siden kom andre tider.

DET REDUCEREDE NYBODER

Nyboders nedgangsperiode begyndte i de første frihedsår efter 48. Selv om man også før dette år havde arbejdet med sagen, så gav Treårskrigen foreløbig andet at tænke på. Et privat projekt til udnyttelsen af en mindre del af Nyboder har man vanskeligt ved at tage helt alvorligt. Det var fremsat af en reformivrig københavnsk spækhøker i et vidtløftigt forslag til reformer i den gamle hovedstad, og gik ud på at samle Københavns prostituerede i den Nybo'rs længe, der lå længst ude mod porten og volden.

Måske har den sidste nok været skueplads for adskillige ømme situationer, når ensomme Nybo'rskoner lod sig forlokke til at glemme manden i det fjerne, men ellers er historien kendt om, hvordan det ved lejlighed gik den kongelige højhed, som var slem til at gå på rov efter de unge græsenker i Nybo'r, men i et givet tilfælde, pludselig så sit udkårne offer, som tilsyneladende villigt havde fulgt ham ind i det skærmende mørke under voldalleernes træer, forvandlet til en furie! Og prinsen fik en regederlig endefuld, forsmædeligt lagt over knæene af den skønne!

Mere føjelig var en anden Nybo'rs datter, Bente Rafsted, overfor sin bejler af blodet, der dog også gik mere åbent til værks og installerede hende som fru Frederikke Benedikte Danemand i et hus ved Toldbodvej.

Nå, det var nu i dobbelt forstand et sidespring.

Men netop fra 1841, det år spækhøkeren fremsatte sit famøse forslag, og frem imod frihedsåret, blev der arbejdet på planer om forbedring af marinens og dermed Nybo'rfolkenes forhold. Også fra dem selv blev der stillet krav om bedre boliger og fast gage. Alt for længe havde deres levevilkår været de slettest mulige.

Ikke sært, de, selvom de stadig var under trusel om tamp i „Blå bod“ på Holmen, at de nu løftede hovedet og fremkom med deres højst rimelige fordringer.

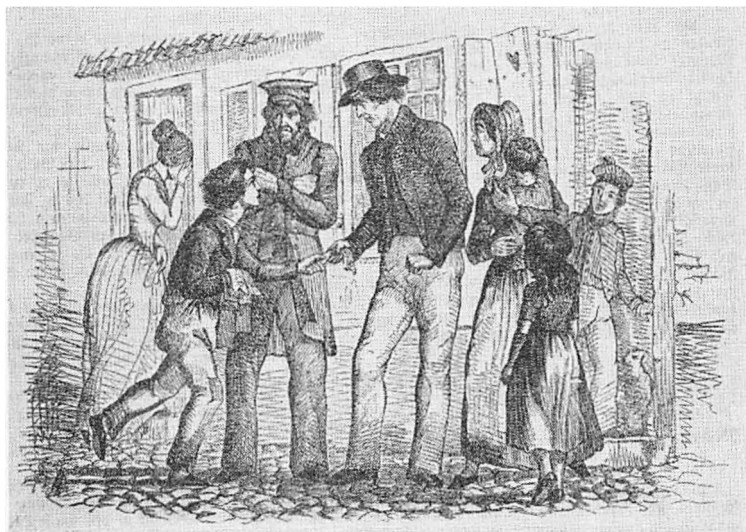
„Frihedens morgenrøde året 1848 hilstes af Nybo'r med en glæde, som røbede en del ungdommelig ubesindighed“, er der ganske vist skrevet. Det var jo dog ikke første gang Nybo'rs befolkning havde vist deres følelser på højrestet måde. Støjende var de to første valgmøder i 48-49, men valgt blev ved det første en af de overordnede i Nybo'r, kaptajnløjtnant Tuxen, mens selve Grundtvig, den kandidat, man ellers havde hilst med størst bifald, således led nederlag.

Nu måtte Holmens folk først for alvor blive slaver, når de fik en søofficer til rigsdagsmand, blev der frejdigt sagt af så inferior en person som en chaluproer, og man råbte op om, at de overordnede havde lagt pres på vælgerne ved til stadighed at opholde sig nær valgprotokollerne. Faktisk blev det forud for næste valg-handling forbudt officererne at gøre dette, og da blev jernstøber P. F. Lunde valgt, en ren socialist efter datidens opfattelse, men for øvrigt uden noget særligt program for Nybo'r.

Men blev spørgsmålet stillet i bero under krigen, kom det atter på tapetet efter denne.

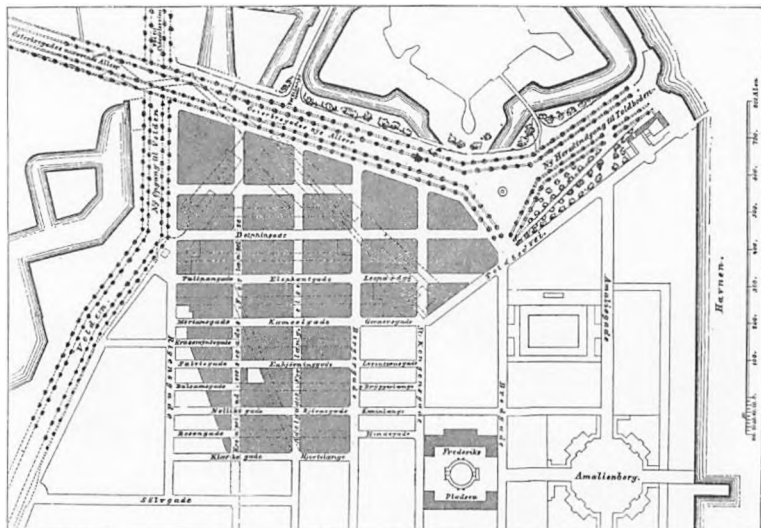
Efter langvarige forhandlinger blev karreen mellem Kattegade og Pindsvinegade (Skt. Paulsgade) stillet til auktion i 1853 og købt af den kendte bygherre, grosserer H. P. Lorentzen, der straks lod opføre større kaserner på grunden, og næste år fik Pindsvinegade omdøbt til – Lorentzensgade – trods kommunalbestyrelsens modstand. Frederik VII havde personlig lovet ham det.

Men hovmod står for fald. Dette gadenavn er forsvundet tillige med så mange af Nyboders ældste. Det er stadskonduktør, ingeniørkaptajn Krak – vejviserens grundlægger – der har ansvaret i denne forbindelse. Han havde ellers før gjort sig til talsmand for at bevare historisk betegnende navne, men opdagede siden,

Var Nybo'rsfolkernes liv i fredstid fattigt og hårdt, så blev der i krigens tider ofte meldt dødsfald til de respektive Nybo'rshjem. Her bringer en dreng løbesedler med tabslisterne efter ulykken ved Eckernföhrde i 1848.

at den store overflødighed af navne i Nyboder var direkte vildledende, fordi det samme gadestræk ofte havde flere betegnelser. Allerede i 1869 lykkedes det ham at få Klerkegade, Lavendelgade og Hjortelængen omdøbt til Klerkegade og ikke mindre end seks gadenavne, deraf dog et par udenfor Nybo'r: Blancogade, Akademigade, Kaninlængen, Bjørnegade, Nellikegade og Kokkegade gik op i det nye navn: Fredericiagade. Siden tog marineministeriet initiativet til afskaffelsen af navnet Kamelgade, der tillige med Meriansgade gik op i Gernersgade. 1897 blev Bryggerlængen, Ulvegade og Balsamgade slået sammen til Olfert Fischersgade, og Leopardlængen, Elefantgade og Tulipangade kaldt Suensonsgade, mens Skt. Paulsgade allerede 1891 havde opslugt ikke alene Salviegade og Enhjørningsgade, men også – oh Nemesis – Lorentzensgade!

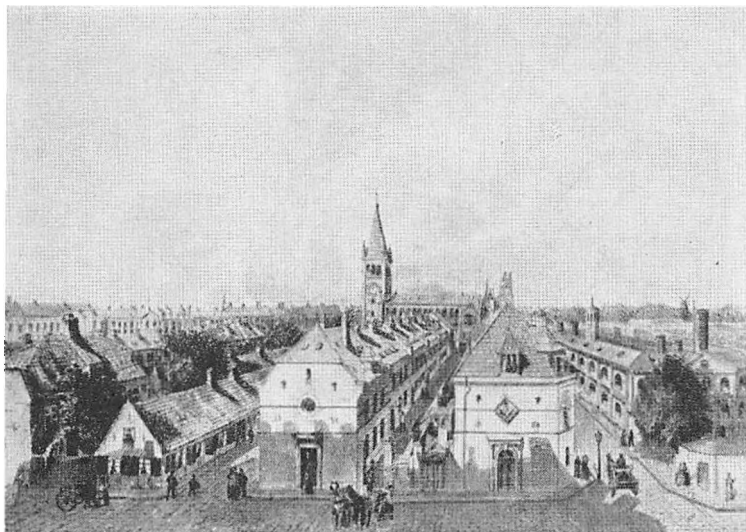

Afg. 1853

Allerede for 100 år siden var der dem, der ikke vurderede den primitive bebyggelse i Nybo'r synderlig højt, således arkitekten Meldahl, der ville have hele kvarteret saneret og bebygget efter ovenstående fantasifulde plan. Det blev heldigvis ikke til noget.

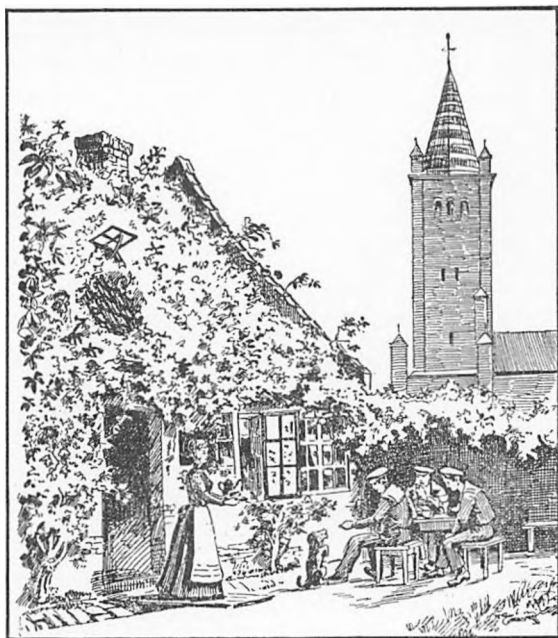
Marinens „evakuasjon“ og påfølgende afhændelse af grunde i Nybo'r blev fortsat gennem 1860erne. I 1861 afhændedes to af Nybo'rs længer, mellem Kaninlængen (nu del af Fredericiagade) og Hundegade. I 1862 to husrækker mellem Løvegade og Hjortelængen (nu del af Klerkegade). 1863 fire ditto mellem Tulipan-gade (Suensonsgade) og Timiansgade (nu bebygget) samt mellem denne gade og Meriansgade (nu del af Gernersgade), i 1864 grunden mellem Meriansgade og Krusemyntegade og endelig i 1865 grunden imellem Krusemyntegade og Salviegade (nu del af Skt. Paulsgade) samt den vestlige ende af længerne i Elefant-gade (del af Suensonsgade) og Haregade.

I 1865 så det ellers ud, som om Nyboders skæbnetime var inde. Der blev nedsat en kommission, der skulle forberede by-

En tegning på Øregaard viser den sanerede del af Nybo'r i tiden ned mod år 1900. Sankt Pauls kirke hæver sig højt over den lave bebyggelse, hvor de tidstypiske og kedsommelige nyere rækkehuse fra 1886 og fremefter til dels har fortrængt de gamle.

delens fuldstændige sanering, og blandt medlemmerne var den i datiden så kendte arkitekt, kammerherren Meldahl, der optrådte som en meget radikal byplanlægger og heller ikke havde noget til overs for Nybo'r, men fremsatte sit omstyrtende forslag, efter hvilket kvarteret skulle forsvinde helt til fordel for en regulær, men idéforladt karrébebyggelse, helt ud til Grønningen. Slet så galt gik det nu ikke. Ensformigheden blev brudt ved opførelsen af Skt. Pauls kirke og frimurerlogen i Klerkegade, to monumentale bygningsværker, hvis kunstneriske værdi måske nok nu kan diskuteres. Dengang så man anderledes på sagen. Frimurerlogen „danner således“, skrev Illustreret Tidende, „en smuk begyndelse til det ny kvarter af byen, som er i begreb med at afløse de gamle Nyboder, idet Adelgades brede forlængelse allerede er

I stærk kontrast til de lave Nybo'erslænger rejser sig fra 1877 Sankt Pauls Kirke med sit knejsende tårn, på denne noget primitive tegning taget fra en af haverne bag den stadig bevarede Christian IVs længe, der hvor nu Nyboers bygningstjeneste har til huse. Er det et privat kaffeselskab eller har her været traktørsted?

påbegyndt og flere huse rejser sig deromkring“. Først i 1878 blev Adelgade forlænget helt igennem ved nedrivningen af et stykke af længerne mellem Bjørnegade og Ulvegade, mens Skt. Pauls kirke stod færdig i 1877.

Allerede 1864 havde Nybo'r fået et nyt etablissement, dette dog af mere maritim karakter, det var Søkadetskolen, som blev installeret i den tidligere pigeskole i Nybo'r. „Pigeskolen blev til et Jomsborg, hvor alle mandlige dyder holdtes højt i ære“, og måtte naturligvis på flere måder bygges om for at svare til sit nye formål. Velkendt var den høje mast i gården, beregnet

til kadetternes gymnastiske træning, og i gården stod tillige et par ældre gallionsfigurer fra korvetterne „Dagmar“ og „Valkyrien“, der begge havde gjort tjeneste som kadetskibe. Skolen forblev i Nybo'r til lige før sidste krig, og har siden været anvendt til forskellige militære eller maritime formål.

I almindelighed var det høje kaserner, der rejste sig overalt på de nu private grunde. En undtagelse var dog bebyggelsen i Krusemyntegade, som på begge sider blev forsynet med to etagers huse, og den slags kom da også til at ligge ud til de tilgrænsende dele af Skt. Paulsgade og Gernersgade. Det var den i 1865 stiftede „Arbejdernes Byggeforening“, der stod for opførelsen, i den sædvanlige, prisværdige hensigt at skaffe billigere boliger for de mindrebemidlede.

Meldahls foran omtalte plan blev dog ikke fulgt i alle konsekvenser, og det kom ikke i den omgang til den fuldstændige sanering af Nyboder. Derimod forsøgte man i provisorietiden, da man på så mange måder reagerede mod den forudgående periode, i stedet for at sælge videre af Nyboder at genoplive etablissementet og dets idé. 1886 blev den første af de ny længer taget i brug. Den lå i Skt. Paulsgade, lige overfor Nybo'rs ældste bygning med mindestuerne. De ny huse var på sin vis opført efter det gamle skema, men mere rummelige, bedre udstyrede med gas og vand og – mere kedelige at se til. I datiden var man nu meget tilfreds med den ny type og havde til hensigt efterhånden at ombygge samtlige ældre huse på den måde. Man underkastede dog også navnlig i halvfemserne de bedre af de ældre huse en såkaldt grundforbedring og indrettede dem for øvrigt i hovedsagen, som Anthon havde foreslået det mere end 100 år før i tiden, og Harsdorff altså skammeligt kasseret.

I 1901 blev der på rigsdagen fremsat forslag om opførelse af ny arbejderboliger for Søværnet ude på Holmen, på Arsenaløen, et forslag, der også forudsatte en fuldstændig rasing af Nybo'r.

Meldahl havde i sin tid udtalt sig meget nedsættende om den gamle sømandsby, „bygninger som må anses for overflødige og luksuriøse med hensyn til den plads, disse usle barakker optage“. Det var da også offentligt bekendt, at boligerne var meget usunde, og da en af deres mere bekendte beboere, endda af en officers-bolig, nemlig marineløjtnant Vilhelm Pedersen, H. C. Andersen-illustratoren, var død i en ung alder, tilskrev man det direkte hans dårlige lejlighed i Nybo'r. Da marineminister Jøhnke i 1901 forelagde sit forslag for folketinget, havde også han kun nedsættende ord tilovers for disse boliger, som var „blottede for hyggenes og hygiejnens mest elementære krav“, og socialdemokraten Martin Olsen drog i ikke mindre grad til felts mod Nybo'r. Han spottede „romantikken“ derude: „Det er jo en almindelig betragtning, at fattigfolk have det rart i deres lavloftede stuer; det ser så hyggeligt ud med disse små bitte blyndfattede vinduer, over hvilke vildvin og vedbend slynger sig. Indvendig driver vandet måske ned ad væggen, og smalhans er til huse . . .“. Og så var der rotterne: „Der er så mange rotter, at man har villet påstå – det var ganske vist en spøgefugl, der gjorde det – at det var ikke sandt, at rotterne stammede fra Asien, de stammede fra Nyboder“.

Skønt forslaget blev velvilligt modtaget i folketinget, blev det, som man nok kan regne ud, ikke vedtaget. Året før, i 1900 altså, havde for øvrigt Nybo'rs grundlægger, Fjerde Christian, fået sin statue herude, udført af Vilhelm Bissen, og få år senere nåede man et stykke videre med, hvad Meldahl også havde foreslået i sit projekt fra 1865, forlængelsen af Kronprinsessegade til Østerport. Gennemførelsen er dog sket stykkevis. Efter at Nyboders sanering var påbegyndt, opstod Ny Kronprinsessegade på stykket fra Olfert Fischersgade til Suensonsgade og det fra Fredericiagade til Klerkegade. De to stykker blev sat i forbindelse, da Søetatens hospital blev nedlagt og solgt til nedbrydning i 1905,

At brolægningen i Nybo'r ikke var den bedste så sent som for halvhundrede år siden, turde fremgå af dette fotografi, som tillige viser monumentet af Suenson, sejrherren fra Helgoland, der for øvrigt havde sin bopæl i Nybo'r gennem en længere årrække.

men det varede helt til 1930-31, inden Ny Kronprinsessegade og Kronprinsessegade blev eet gadestræk, tværs igennem den borgerlige bebyggelse ved Sølvgade og tværs igennem Nyboderlængerne mod nord.

Ellers har Nyboder stadig holdt stand, selv om der med mellemrum ymtes om, at nu er det på tide, man drager den fulde fordel af længernes udmærkede beliggenhed og de deraf følgende høje grundpriser.

„Rækkehuse er jeg overbevist om tiden vil forlade, som udviklingen i Kjøbenhavn i sin tid har forladt Nyboder, typen på rækkehuse fra en svunden tid.“ Det er selve Johannes V., der fremsætter denne, som tiden har vist, noget uholdbare påstand.

Han havde i det hele taget heller ikke meget til overs for Københavns mest særprægede bydel:

„Nyboder – hvad skåner man de gamle, sure, ubeboelige huse for? Gaderne er fuldstændig ens, lejlighederne den samme type, om man fredede et eneste af dem, var det mere end nok.

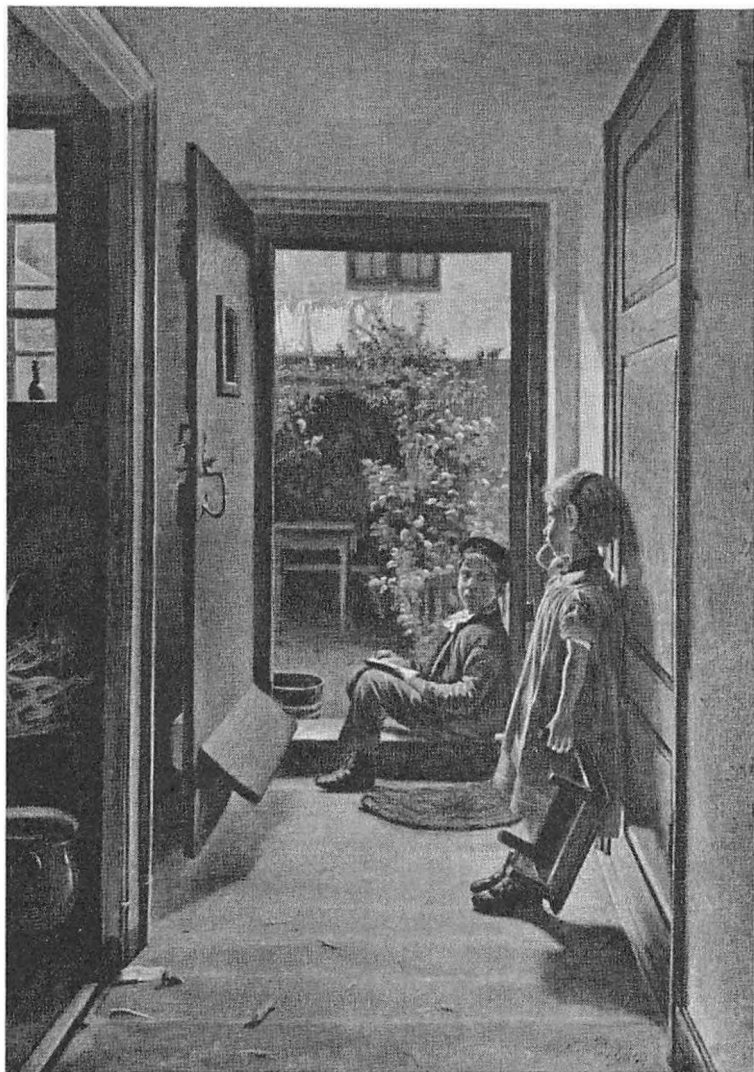
Resten af Christian IVs gamle slaveby burde man rive ned og opføre et moderne kvarter på grunden. Om man føjede Borgergade- og Adelgadekvarteret til, gjorde man en god gerning“.

Ja, sligt skrives, føjer digteren selv til. Man har jo vitterligt imødekommet ham for så vidt angår Adelgade-Borgergadekvarteret, men – Nybo'r?

Så hårde ord der gennem tiderne er faldet om Nybo'r, lader det sig ikke bestride, at der virkelig findes idyller derude, og måske endda fandtes i større udstrækning før, dengang haverne mellem husene ikke i så stor udstrækning var taget i brug til gårdspladser, cykleskure o. lign.

I ældre tid blomstrede naturligvis også hylden i Nybo'r. Som alle søfolk var alle medlemmer af Holmens faste stok overtroiske, og en speciel Nybo'rforeteelse er hyldemor, som H. C. Andersen har digtet om og Vilhelm Pedersen gjort illustrationen til. Andre digtere af mindre format, især Overskou og H. P. Holst har besunget Nybo'r, og en maler, den i kvarteret barnefødte Edvard Petersen, har malet et stemningsfuldt interiør af sin fars bolig i Delfingade. Blandt de mere bekendte „logerende“, der har haft husly i Nybo'r, er en åndspersonlighed som Henrik Pontoppidan, der i sin roman „Lykke Per“ har tegnet et levende billede af den gamle bydel og dens beboere.

Nybo'rs befolkning skal på højden i slutningen af det 18. århundrede have talt henved 15.000 mennesker, altså som en ikke helt lille provinsby. Af det oprindelige areal blev der ved saneringen afgivet ca. 218.000 kvadratalen, den større halvdel. Resten beslaglægger kun 176.000 alen.

Der var folk, der også før i tiden havde øjet opladt for de mere idylliske sider af de simple Nybo'rshuse. Til dem hører maleren Edvard Petersen, som har foreviget udsigten fra forstuen i sin faders hus imod den lille have mellem længerne.

Hvordan det i fremtiden vil gå resterne af den særprægede bydel, ved naturligvis ingen, men der er næppe tvivl om, at Nybo's kommandant, kommandør I. C. D. Bloch, ikke blot tolkede sin egen og beboernes mening, men talte på manges vegne ved festen for Nybo's beståen den 7. september 1940:

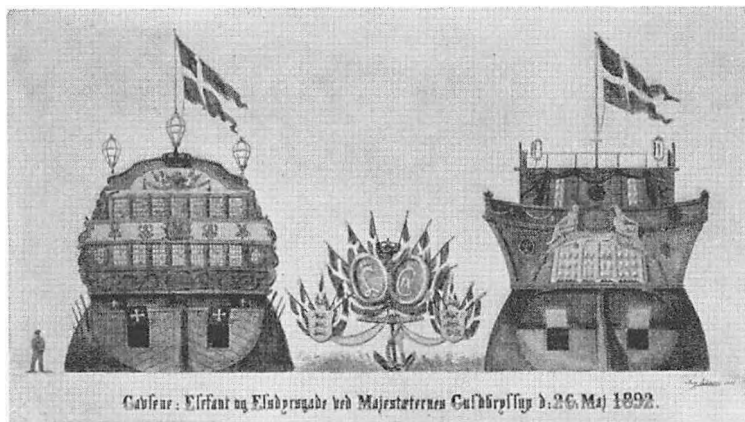
„Nu drager der sorte skyer op over Nyboders hidtil så klare himmel, mægtige stemmer siger: Vi har ikke længer råd til at lade de lave længer brede sig på den store grund. Den er 6 millioner kroner værd, og staten får ingen renter af denne værdi, da den beskedne husleje, der kan kræves af Nyboders befolkning, kun dækker administrationen, vedligeholdelsen og beskedne forbedringer.

Vi herude spørger nu det danske folk: Kan vi give afkald på den indtægt for at bevare den mest karakteristiske bydel i landet, der afgiver bolig for en befolkning, som gør sit bedste for her at slægte sine forgængere på som statens gode tjenere. Lad os håbe, det bliver besvaret med et: Jo, vi kan!“

Vi har kunnet hidindtil. Hvordan det fremtidig skal gå, vil tiden vise.

Vilhelm Pedersens tegning til H. C. Andersens eventyr „Hyldemor“.

Om kildematerialet og billederne i bogen.

Bortset fra afsnittet: Det nyere Nyboder, side 51 ff., hvor fremstillingen hviler på en gennemgang af utrykt materiale i Rigsarkivet, især Søetatens kgl. resolutioner, er dette lille skrift, der i hovedsagen går ud på at give en oversigt over Nyboders tilblivelses- og bebyggelsehistorie, udarbejdet på grundlag af trykte kilder, især de foreliggende specialbehandlinger af emnet, nemlig:

H. D. Lind: Kristian den Fjerde og hans Baadsmandsboder, Fra Arkiv og Museum, III, 1905–08, side 177–203. H. D. Lind: Nyboder og dets Beboere 1882. Orla Alstrup og Charles Christensen: Nyboderfolket 1930. H. P. Rohde: Et Forbillede for Nyboder, Politikens kronik 1959. Fra Bispetid til Borgertid, s. 59–96. København Før og Nu, III, side 183–198. Mogens Lebech: Christianshavn – En konges tanke blev virkelighed 1955, s. 14–27. Videre er benyttet enkelte andre arkivalier fra Rigsarkivet, således bygningsregnskaberne for „Kongelig Majestæts Bygning ved Sankt Annæ“.

Billederne i bogen er for de flestes vedkommende gengivet efter originaler stillet til rådighed af: Kgl. Bibl. (Omslag, s. 29, 33, 77, 78, 80). Bymuseet (s. 6, 23, 42, 63, 83). F. Hendriksens eftf. (s. 11, 85). Kn. Hendriksen (s. 38, 39). Marinemuseet (s. 73). Nyboders kommandantskab (s. 87). Rigsarkivet (s. 48, 57, 66). Øregaardmuseet (s. 69, 79).

De resterende billeder er gengivet efter: H. C. Andersen: Eventyr og Historier 1905, II. (s. 86). Vilh. Lorenzen: Haandtegnede Kort I. (s. 13). Fra Bispetid til Borgertid (s. 20, 26, 30). København Før og Nu, III. (s. 52). H. D. Lind: Nyboder 1882 (s. 41). Billederne på omslaget er fra Ill. Tidende og C. W. Eckersberg: Linearperspektiven.

ÆFTF
F. HENDRIKSENS ÆFTF.

PAPIRET FRA
DE FORENEDE PAPIRFABRIKKER

TRYKT I
KROHNS BOGTRYKKERI
KØBENHAVN

19,50

